

CELÂL HOCA

HAYATI ve ŞAHSİYETİ

Ali Fuad BAŞGİL

Emin IŞIK

Selâhaddin KAYA

Nurettin TOPÇU

Mahir İZ

Ali Ulvi KURUCU

Cevdet SOYDANSES

Kemâleddin NOMER

Halil Ziya ERCE

Mustafa DURMUŞ

Zübeyir KOÇ

Celâleddin ÖKTEN

Yağmur Yayınları : 12

Biyografiler : 1

CELÂLEDDİN ÖKTEN

Sicil No : 4032

İsim ve mahlâsı ve şöreti : Gürcüoğlu Mahmut Celâleddin bey
Pederinin isim ve mesleği : Salih efendi
Mahal ve tarih-i tevellüdü : Trabzon, 1298 Rûmî (1882 Milâdî)
Mezhebi : İslâm
Tabiiyeti : Türkiye Cumhuriyeti
Hizmet-i devlete tarihi duhulü : 11 Haziran 1325 R. (25 Haziran 1909 M.)

Trabzon'da ve İstanbulda medreselerde tahsil-i ulûm ile iştiğal ederek, Arapçadan Tasavvurata kadar ders gördüğü ve Türkçe tekellüm ve kitabet etmekte olduğu, Arabî, Farsî ve Fransızcaya âşina bulunduğu tercüme-i hal varakasında muharrerdir. İstanbulda Dâr-ul-muallimin âliyyesinde mürettep dersleri tahsil ve ikmal ederek kısm-ı rüşdisinden aliyyülâlâ derecede şehadet-nâme almıştır. İstanbul Dâr-ul-funûn Edebiyyat Fakültesinde mürettep ulûm ve funûnu tahsil ve ikmal ederek aliyyülâlâ derecede mezûniyyet ruûsu almıştır.

Dizgi ve Baskı :
AHMET SAİT MATBAASI

Kapak Baskısı :
ÇELTÜT MATBAASI

Maarif Vekâleti sicil kaydına mutabıktır.
(Celâl Hocanın sicil cüzdanından)

Merhumun bazı makaleleri dışında neşrolunmuş eseri yoktur. Muhtelif şark ve garp kaynaklarından tercüme ederek, derlediği Arapça (sarf, nahiv, edebiyat), İlm-i Kelâm, İslâm felsefesi, Felsefe ve Ahlâka dair makaleler yüz kadar defteri doldurmaktadır. Hocanın ilmî çalışmaları ve emeklerinin birer meyvesi mesabesinde olan bu defterler neşredilerek istifadeye sunulabilir.

Bin bir gayret ve hassasiyetle meydana getirdiği bin ciltten ziyade eserden müteşekkil şahsî kütüphanesini — Üstadı İzmirli İsmail Hakkı bey gibi — Süleymaniye Umûmî Kütüphanesine vakfetmiştir. Hocanın vasiyyeti gereğince bu kitaplar ailesi tarafından mahalline devir ve teslim edilmiş bulunmaktadır. Şurasını önemle belirtmeliyiz ki: Hocanın kütüphanesi miktar olarak büyük bir yekûn değildir, fakat her ilmin en değerli ana kitaplarını ve bugün için temini muhal olan nâdide incilerini ihtiva ettiğinden, kıymet olarak eşine az rastlanır cinstendir.

MERHUM CELÂL HOCA

Bir çok din hocası ve âlimi tanıdım. Fakat tanıdıklarımın kiminde aradığım iman salabetini, kiminde salih amel sahipliğini bulamadım. Din adamlarından, hususile, biraz felsefe ve fikriyât ile uğraşanlarda iman zafı ve amel tekâsülü bir hastalık halinde... Sanki ilim ve felsefe ile iman ve amel birleşmez zıtlar imiş gibi, bu üstün nimetleri şahsında toplayan pek az din adamına rastladım. Celâl Hocayı rastladığım bu mutlu azlardan ve Peygamber Efendimizin: «Âlimler, Nebilerin varisleridir» hâdisindeki mümtaz âlimlerden biri olarak tanıdım ve, bu sıfatile hocanın daima elini öptüm ve hayır duasını aldım.

Celâl Hoca, hiç şübhe yok ki, son devrin (Kelâm İlmi) nde ve İslâm Felsefesinde en derin vukuf sahibi bir şahsiyeti idi. Yalnız bu kadar mı? Merhum, aynı zamanda, garbın felsefe ve fikriyât ile de kaynaşmıştı. Rönesanstan bu yana fikir ve felsefe hareketlerini takib etmiş, Avrupanın büyük filozoflarını okumuştı. Hocanın asıl büyüklüğü şurada idi ki, kaynaştığı bu yabancı fikriyât ile ruhan sarsılmak şöyle dursun, bilâkis, iman ve amelce (zühd-ü tekvâ) derecesine ulaşmıştı. Bilhassa bu bakımdan merhum, emsali pek az görülen müstesnâ din âlimlerindendi.

Celâl Hoca ile ilk defa, İstanbul (İmam-Hatip Okulu) nun Vefadaki binasında tanışmak şerefine erdim. Ne zaman ve ne münasebetle idi, iyi hatırlayamıyorum, bundan on sene kadar

evveldi sanıyorum, bir gün, beni, okulda yapılan bir merasime davet ettiler. Bahçede kalabalık bir hoca, talebe toplantısı oldu. Güzel konuşmalar yapıldı. Bir aralık benden de bir konuşma yapmamı istediler. Toplantının havasına uygun bir konuşma da ben yaptım. Merasimden sonra müdür odasına gidildi. Orada nur yüzlü, yaşlıca bir zatı, bana, Celâl Hocamızdır ve müesse senin kurucularındandır diye tanıttılar. Merhum beni gıyaben bilir ve neşriyatımı takib edermiş. Tanıştığımızdan pek memnun oldu. Kendisiyle yarım saat kadar görüştük. Daha doğrusu o anlattı, ben dinledim. «Kişi dilinin altında gizlidir» sözü, tam bir hakikatin ifadesidir. İnsan, konuştuğu zaman kıymetini ortaya koyar. Bu kısa süren konuşmadan merhumun ilmî değeri hakkında kâfi bir kanaat edindim ve kendisine derin bir hürmet ve sevgiyle bağlandım. Semtlerimizin ayrı ve birbirine uzak olmasına rağmen, zaman zaman buluşup görüştük. Ben onu Gedikpaşadaki evinde, oda beni gâh bir dostunun, gâh bir talebesinin kolunda, Feneryolundaki evimde, birbirimizi ziyaret eder olduk.

Merhum Celâl Hoca'nın bana yaptığı ziyaretlerden birini hiç unutmam. 1960 senesinin ilk haftası günlerinden birinde idi. Bir talebesinin kolunda bana geldi. Karşı karşıya oturduk. Biraz nefes aldıktan sonra:

— Duyduğuma göre, geçen hafta Maarif Vekili size gelmiş ve Yüksek İslâm Enstitüsünün Müdürlüğünü teklif etmiş. Kabulde tereddüt ediyormuşsunuz. Biraz rahatsız olmama rağmen, bütün gayretimi sarfederek, bu çok hayırlı işi kabul etmenizi sizden ricaya geldim, dedi ve ilâve etti:

— İmam-Hatip Okullarından sonra, İslâm Enstitüsü istikbalin tek ümididir. Ve Türkiyede İslâm dininin direği olacaktır. Fakat bu müessese, başında, sizin gibi bir ehliyet bekliyor. Bu, size teveccüh eden bir vazifedir. Kabul etmeniz lâzımdır. Bilirsiniz ki, İslâm'da, ülülemrin teklif ettiği vazifeyi — eğer başka ehiller varsa — kabul edip etmemekte şahıs muhayyerdir. Fakat daha ehil başkası yoksa, teklifi kabul etmek vâcibtir. «Allaha itaat ediniz. Resulüne ve içinizden çıkıp sizi temsil eden

ülülemre de itaat ediniz» mealindeki âyeti kerime bu vucubu tazammun eder. Bugün size teklif edilen vazifeye sizden daha ehil bir kimse tanımıyorum. Kabul etmeniz üstünüze vâcibtir. Eğer reddederseniz, sizi ikaz ederim ki, Allah indinde muateb olursunuz.

Merhuma şu cevabı verdim:

— Zahmet buyurdunuz ve beni ihya ettiniz. Teşekkür ederim. Evet, geçen haftanın son günü Maarif Vekili Atıf Benderlioğlu ziyaretime geldi ve ziyaret sebebini şöyle anlattı:

— Hocam, sizden mühim bir ricaya geldim. Bu, aynı zamanda, Başvekilin ve selefim Tevfik İleri'nin de ricasıdır. Geçen ilkbaharda kabul edilen bir kanun ile, İstanbul'da, Maarif Vekâletine bağlı (Yüksek İslâm Enstitüsü) adile, din adamları yetiştirmek üzere, bir müessese kurulduğunu biliyorsunuz. Halen, imtihanla alınmış, yüz elli kadar talebesi bulunan bu yeni müessese, Selimiyedeki İmam-Hatip Okulunun bir köşesine sığınmış bir vaziyettedir. Buna ayrı bir yer temini için çalışıyoruz. Fakat asıl derdimiz, bu müessesenin başına ehliyet sahibi bir adam bulmaktır. Çok düşündük ve aradık. Nihayet sizden ricaya karar verdik. İslâm Enstitüsü fikrini (Din ve Lâyiklik) eserinizde siz ortaya koydunuz. Müessesenin manevi babası sayılırsınız. Başına geçiniz. İstikbalin ümidi olan bu müesseseyi kurunuz ve idare ediniz. Sizden bunu yalnız bizler değil, memleket istiyor ve bekliyor, dedi.

— Teklifinizi hakkımda büyük bir teveccüh eseri telâkki eder ve şükranlarımı sunarım. Yalnız, arz etmeliyim ki, İslâm Enstitüsü fikrinin manevi babası olmak şerefle iftihar etmekle beraber, bu fikri tahakkuk sahasına çıkarmak için şart olan evsaf ve liyakattan maalesef mahrumum. Ben Hukukçu, biraz da Sosyolog sayılırım, fakat bir din adamı ve âlimi değilim. İslâm Enstitüsü gibi, bir dini kültür ve terbiye müessesesi bu evsaf ve liyakatta baş ister. Kendimi buna lâyük görmem, beni afvediniz, cevabını verdim.

Merhum Celâl Hoca:

— Hatâ ettiniz. Gerçi endişenizi anlıyorum. Fakat günah-

sız kul yoktur. Allah gafur ve rahîmdir. Özüünüz bence makbul değildir. Vazifeyi kabul etmeliydiniz, dedi.

Cevap verdim:

— İslâm Enstitüsü başındaki kimsenin müessesese gençlerine, yalnız ilim ve irfanca değil, (Ameli salih) ce de örnek olması şarttır. Ben, bu en esaslı şartı yerine yetirememekten ve riya çamuruna batmaktan korktum. İslâmda olduğu gibi, âcizâne nazarımda da riya, yani insan olduğundan başka görünmek ve görüldüğünden başka olmak, ahlâki redâetlerin en şeniidir.

*
**

Bununla beraber, müesseseye karşı alâkasız kalmağa gön-
lüm razı olmadı. Neticede, Maarif Vekiline, müessesenin kurulu-
şuna ait bir program — rapor hazırlamaya söz verdim. Bu
maksatla, birkaç gün evvel, İmam-Hatip Okuluna giderek, İslâm
Enstitüsü talebesi ve bazı hocalarile görüştüm. Teşkilât kadro
ve programlarını gözden geçirdikten sonra, Maarif Vekiline tak-
dim etmek üzere şu program — raporu hazırladım. Müsaade
ederseniz, okuyayım, dedim ve hazırladığım program ? raporu
Hocaya okudum. Pek beğendi ve tam düşündüğüm gibi bir teş-
kilât programıdır diyerek beni taltif etti.

*
**

1961 başında tevkif edilip Balmumcuya hapsedilmemden,
en çok eza duyan dostlarımdan biri de merhum oldu. Refikam-
dan sık sık beni sormuş ve hayır dualar ettiğini söylemiş. Tah-
liyemden sonra, ilk işim, kendisini evinde ziyaret edip elini
öpmek oldu. Yine çok sevdiği ve büyük ümit beslediği İslâm
Enstitüsünden konuştuk.

Yeri doldurulmaz olan bu samimi din âlimi ve İslâm hâdi-
mini Cenabı yezdan rahmeti ilâhiyesine mazhar etsin.

Ali Fuad BAŞGİL

İsviçre — Kasım 1962

H A Y A T I

Karadeniz lâcivert bir atlası andırıyordu. Kıyıya çarpan
dalgalarla, uçuşan martıların birbirine karışan seslerine kulak
veren yok gibiydi. Sahil تنها sayılırdı, ama koşanların telâ-
şından ileride birşeyler olduğu anlaşılıyordu. Bir kaç dakika
içinde kalabalık birikmişti.

Tezgah çökmüş, tamir edilmekte olan taka da yan devril-
mişti. Koşup gelenler takayı doğrultmaya çalışıyor, bir ikisi de
altındaki insanı kurtarmaya uğraşıyordu. Az sonra yüzü kanlar
içinde, başı ezilmiş bir ceset ortaya uzatıldı.

Acı haber Trabzon'un her tarafına yayılmıştı bile. Orta
yaşlı bir adam yanındakine sordu:

— Kim bu Salih?

— Gürcüzadelerin Salih Zihni canım. Hâni şu Çarşıcamii-
nin eski İmamı Ömer Feyzi efendi yok muydu, onun oğlu. Allah
rahmet eylesin.

— Allah rahmet eylesin. Yanılmıyorsam çok gençti daha.

— Gençti ya... Yirmi dört yaşındaymış, iki tane de çocuğu
var.

— Peki bakacak kimseleri var mı?

— İhtiyar bir anası var rahmetlinin.

O gün ve onu takip eden günlerde en çok konuşulan şey o
kaza idi.

*
**

Genç kadın, küçük kızını kucağına almış ona süt verirken, dizinde de dört yaşındaki oğlu Celâleddinin başı vardı. Oğlunun başını okşuyor, yüzüne dalgın dalgın bakıyordu. Bir ay önce vefat eden kocasının hayalini seyrediyordu sanki. Yanağından süzülen iki damla göz yaşı Celâleddinin alınına düştü. Güller hanım ağlıyordu... Sonra yutkundu ve derin bir nefes aldı. Kendi kendine: «İyi ki bu yavrularım varmış.» diye mırıldandı. Bu sözde bir teselli aradığı belliydi.

Güller hanım hafız idi. Kocasının ruhuna Kur'ân okuyor, okurken kendisi de ruhen hafifler gibi oluyordu, fakat ne yapsa kocası aklından çıkmıyor ve onun ölüm acısını bir türlü unutamıyordu. Gerçi kayın validesi kendisini daima teselli ediyordu, ama hakikaten çok sarsılmıştı. Günden güne sarardı soldu, bir kaç sene içerisinde tam mânasıyla çöktü, hastalık ciddi idi, verem onu yatağa düşürmüştü.

On yaşındaki oğlu ile sekiz yaşındaki kızını ihtiyar kayın validesine emanet ederek, o da kocası gibi Hakkın rahmetine kavuştu. Oğlunun hıfzı ikmal edişini göremedi, halbuki görmeyi ne kadar isterdi.

Küçük Celâleddin, İptidaiyi bitirmiş, Rüşdiyyeye devam ediyordu. Bir gün ninesine kendilerine niçin Gürcüzadeler denildiğini sormuş, o da Gürcistanlı olduklarını söylemişti. Fakat dedelerinin ne zaman ve Gürcistanın hangi tarafından gelmiş olduklarını söylemedi. Herhalde o da iyi bilmiyordu. Aileleri hakkında şöyle bir şey de işitmişti: Dedelerinden bir tanesi çok güzelmiş, bu yüzden kendisine «gürcü» denilmiş, böylece ondan sonra hep «Gürcüzadeler» diye anıla gelmişler. Gerçi halk arasında güzele gürcü dendiğini Celâleddin biliyordu, fakat bu rivayetin doğru olabileceğine pek ihtimal vermedi.

Celâleddin Rüşdiyyenin son sınıfına gidiyordu, kız kardeşi de ev işlerinde ninesine yardım ediyordu, fakat babaannesi hastalandı. Birkaç gün içinde konuşamıyacak hale geldi ve kısa bir müddet sonra onu da kaybettiler.

Celâleddin mektebe devam ederken, medreseyi de ihmal etmiyordu. İrsi olarak ailesinden tevarüs mü, yoksa medresedeki hocası Mehmet Bahaeddin efendiyi sevdiğinden mi nedir, din ilimlerine karşı büyük bir aşkı vardı. Behaeddin efendi, belki de dedesinin hatırasına hürmeten Celâleddine yakınlık gösteriyordu. Ama, her ne ise Behaeddin efendi cidden sevimli adamdı. Vali Kadri bey de ara sıra ona: «Allah, benim hocamın karına ilmi basa basa doldurmuş.» diye iltifat ederdi. Gerçi Vali bey, bu sözlerle hocanın kısa boylu ve şişman oluşunu kastediyordu, ama Celâleddin içinden «olsun,» dedi, «Vali hocayı sevmese böyle söyler mi hiç?»

Bir ramazan günü küçük Celâleddin camiye girdi, mimberin sağ tarafına doğru yürüdü ve oraya oturdu. Ezanın okunmasına on beş, yirmi dakika kadar vardı. Güzel sesli bir hafız Kur'ân okuyordu, cemaat henüz azdı, ama herkes dinliyordu. Kendisi de dinlemeye başladı. Hafız efendi öyle içli okuyordu ki Celâleddinin ruhuna, ruhunun ta derinliklerine tesir ediyordu. Coştu ve bütün kalbiyle, şöyle niyaz etti: «Ya Rabbî!.. Eğer bana bu kitabın dilinden anlamayı nasib edersen, ölünceye kadar senin dininin dellâlı olacağım.» Böyle candan yapılan duayı Allah reddeder mi hiç?..

Celâleddin ana, baba sevgisi nedir, hemen hemen hiç tatmamıştı. Onun gönlünde, sanki bütün bu çeşit sevgiler birleşip tek sevgi haline gelmişti; Okuma sevgisi... Ne bulursa okuyordu, her okuduğu ve gördüğü şeyi âdetâ ezberliyordu. Rüşdiyyeyi alıyyülâlâ (pekiyi) derece ile bitirmiş, İdadîye devam ediyordu. Bu sıralarda Çarşıcaminin imamlığı boşalmıştı. Celâleddini imam tayin ettiler, cemaat dedesinin yerini tutmasını arzu ediyordu. Mahallenin müftüsüydü sanki, mesaili fıkhiyyeyi hep ona sorarlardı.

Celâleddin İdadîyi bitirdi, imamlıktan da alâkayı kesti, âli tahsil için İstanbul'a gidecekti. 1905 yılı yaz sonlarında, Trabzon limanından İstanbul'a hareket etmek üzere olan vapura girdi.

Trabzon'dan ayrıldığına üzülmüyordu. Trabzon'da ne anası vardı, ne babası. Bir kız kardeşi vardı, onu da gelin etmişti. Fakat ilk defa olduğu için midir, nedir içinde bir gurbet hissi vardı.

Aşağı yukarı Karadenizin belli başlı bütün iskelelerine uğradılar, o, hepsinden ziyade İstanbul'u merak ediyordu. Vapur boğaza girmiş, nihayet İstanbul gözükmüştü. Ayasofya ile Sultanahmedin minareleri kucak, kucağa duruyordu. Onu en çok saran bu manzara oldu, gözü hep o tarafa takılıyordu.

Vapurdan inince ilk işi, bir yer arayıp bulmaktır. Fatih'te, Şekerci Hanında bir oda kiralandı, bütün tahsil müddetince orada kaldı.

Dârulmuallimin (Çapa Öğretmen Okulu) imtihanını kazandı, mektebe devam ediyordu.

Kış geldi, soğuklar başladı... Celâleddin hayatının en sıkıntılı günlerini yaşıyordu. Kömür almak için gıdasından iktisat etmek zorunda kalıyor, ders çalışmak istese gecede dört beş adet mum kâfi gelmiyordu. Mum da, kömürü de az az alıyordu, bu yüzden sık sık geldiği için bakkal da, kömürcü de Celâleddini tanıyordu artık. Celâleddin umumiyetle, ikinci vakitleri, mektepten dönerken kömürcüye uğruyordu.

Bir ikinci vaktiydi, Celâleddin mektepten dönüyordu, yine kömürcüye uğradı, selâm verdi ve «bir okka kömür.» dedi. Fakat adam satmak istemiyormuş gibi davrandı. «bir okka kömür de olur mu? Bunun kazancı bu zahmeti değer mi?» der gibi bir hali vardı. Adam kömürü tartarken, Celâleddin cebinden çıkardığı mendili yere serdi, içine kömürü koydurdu, sonra mendilin köşelerini karşılıklı olarak birbirine düğümledi. Kömürcüye parayı uzattı, kömür çıkını eline aldı, koltuğu altında da kitapları, odasına doğru yürüdü. Onu bu şekilde görenler yadırgamıyorlardı artık, çünkü ekseriya öyle görüyorlardı.

Celâleddin, Trabzon'daki evlerini ve babadan kalma ne varsa hepsini uzak bir akrabaya emanet etmişti. O da her ay Celâleddine bir miktar para gönderiyordu. Fakat para her zaman

vaktinde gelmezdi. Bu para gecikti mi Celâleddini bir meraktır alıyordu.

Bir defasında para yine gecikti. Öğle yemeklerini yediği aşçı bu şekilde kendine yemek veremeyeceğini söyledi. Fakat parasının geciktiğini sütçüye de söylemiş, sütçü Bulgar olduğu halde gayet anlayışlı davranmıştı, Celâleddinin talebe olduğunu ve durumunu takdir ediyordu.

Çok zaman yalnız iki öğün yemek yiyordu. Sabahları süt içiyor, akşamları da zeytin ekmek yiyordu. Akşam yemeklerini mümkün olduğu kadar erken yemeye gayret ediyordu. Zaten akşama kadar iyice acıkiyordu, eğer geç kalacak olursa karanlık basıyor, mum yakmak zorunda kalıyordu. Halbuki mum parası şöyle dursun, ekmek alacak parası yoktu. Geceleri ders çalışmak için başka bir çare bulmuştu: Yüznumaranın kandilinden istifade ediyordu.

Yatsı namazını kılalı çok olmuştu. Handa hemen herkes uyumuştur. Artık yüznumaranın kandili kimseye lâzım olmiyacaktı. Celâleddin kandili aldı geldi, başladı çalışmaya... Bir ara mangala gözü ilişti, acaba hiç ateş kalmış mı diye mangaldaki külleri karıştırdı, hiçbir köze rastlamadı. Sonra sırtına yorganı çekti, yine okumaya devam etti. Bir ara hafif bir ürperti hissetti, sırtından yorgan kaymıştı. Saatin kaç olduğunu kestiremedi ama sabahın yaklaşmakta olduğunu tahmin ediyordu. Kendi kendine: «Bu gece de bu kadar yeter» dedi. Derslerini hazırlamıştı, ayrıca İbnu-l-Fârız divanından uzunca bir kasideyi de öğrenmişti. Yüznumaranın kandilini geri yerine götürdü, geldi yatağına girdi, uyumalıydı artık.

Başı ucunda bir Farsça, bir Arapça, bir de Türkçe divan devamlı bulunurdu. Bu üç dilin en büyük aşk şairleri; Hâfız, İbnu-l-Fârız ve Fuzûlî. Her sabah her birinden mutlaka bir kaç beyit okuyordu.

İstanbul'a geleli iki sene olmuştu, medreselere uğruyordu, medreseli ve mektepli bir çok arkadaşı vardı. Medrese talebesi her sene Ramazan'da Anadolu'ya gider, Ramazan imamlığı yaparlardı. Buna «Cerr» tâbir olunurdu. Medresedeki arkadaşları

Celâleddin'in mali vaziyetini biliyorlardı. Beraber cerre gitmek için Celâleddine çok ısrar ettiler, fakat bir defa olsun onu götürbilmiş değillerdi.

Celâleddin, İstanbul'un ilim sahasındaki şöretlerini tanıyordu artık. Hoca Şevket Beyden Edebiyyat-ı Arabiyye okumayı istirham etmiş, hoca da muvafakat etmişti. Hoca akşamları Direkler arasında bir kahveye geliyordu, Celâleddine de oraya gelmesini emretmişti.

Her gece Hoca ahabıyla biraz sohbet ediyor, kalabalık çekildikten sonra derse başlıyorlar, geç vakitlere kadar devam ediyorlardı. Çok kerre yalnız ikisi kalır, kahveci ders bitinceye kadar onları beklerdi. Kahveci müslüman bir adamdı, sabreder, hiç ses çıkarmazdı, hattâ memnun olurdu.

Bir gece yarısı Celâleddin kahveden odasına geliyordu. Müthiş bir kar fırtınası, Fatih yangınından arda kalan harabeler arasından geçerken, köpekler birdenbire üzerine saldırdı... Koltuğundan kitap düştü, kendisi de çamurlar içine yuvarlandı. Köpekler bir şey yapmamıştı ama. Çok korkmuştu, ansızın neye uğradığını şaşırmıştı. Elleri titriyordu, elbisesi bütün bütüne çamura belenmişti. Elleriyle yeri yoklayarak kitabı buldu ve perişan bir vaziyette odasına geldi. (Seneler sonra Celâleddin, bu kitabı gösterip, Celâl Hoca olarak talebelerine ilim yolunda bütün bu sıkıntılara katlanmak icap ettiğine dair nasihatlerde bulunacaktı.)

**

Celâleddin efendi Dârulmuallimin'i bitirmiş, Dârulfunun'un Edebiyat şubesine devam ediyordu. Ahval-i siyasiyye karışıkça karışıyordu. Dârulfunun talebesinin çoğu İttihat ve Terakki Fırkasının hayranı idi. Bunların işi gücü Abdülhamid'i tenkid etmekte. Celâleddin efendi bunların derse karşı lâkayit davranmalarını hiç beğenmiyordu. Bazen kendisi de tesadüfen münakaşalara iştirak ederdi. Hele bir defasında İttihat ve Terakkinin gidişatını beğenmediğini, bu yolun memlekete selâmet yerine felâket getireceğini ısrarla söylemişti de karşısında duran mua-

rız genç kıpkırmızı olmuştu. Sonra o genç dayanamamış ve:

— İhtilâl olsun yani ne çıkar? Bu müstebitten kurtulmak için Azraili beklemek şart değil ya.

— İhtilâl olsun evet, bu sözü söylemek kolay peki sonra ne olacak, memleket kurtulacak mı?

— Elbette.

— Bana bak azizim. Eğer işler İttihad ve Terakki Fırkası'na kalırsa, devletimiz bir haftada batar.

Öbür genç cevap vermek istemedi, istihfaf dolu bir tebesümle şöyle bir başını kıvrattı ve uzaklaştı gitti. Yanlarında bulunan diğer gençler kendi aralarında münakaşalara başlamışlardı bile.

Nihayet İkinci Meşrutiyet ilân edildi. Siyasi ahval düzelecek yerde gittikçe karışıyordu. Can sıkıcı ve huzur kaçıracı hâdiseler birbirini kovalıyordu. Bu işler böyle devam etmiyecek, bir gün bir taraftan patlak verecekti.

Bir gün Celâleddin efendi Nuruosmaniye'den Çenberlitaş'a doğru geliyordu. Sultanahmet tarafından bir kalabalık zuhur etti, elleri sopalı, bayraklı, bağırıp çağırıyorlardı. Rasgele yürüyorlardı: «Ya üzerime saldırırlarsa» diye düşündü içinden. Bir anda, köpeklerin hücumuna uğradığı o geceyi hatırlamıştı, korktu ve sığınacak bir yer aradı. Hemen bir kapıdan içeri daldı, burası bir oteldi. Kendisi gibi bir iki kişi daha vardı, onlar da buraya sığınmışlardı. Akşama kadar orada bekledi, karanlık iyice bastıktan sonra odasına geldi.

Sabahleyin karışıklık yine devam ediyordu. Celâleddin Dârulmuallimin'den tanıdığı bir arkadaşına uğradı. Ona bir gün önceki karşılaştığı manzarayı anlattı. Ve artık İstanbul'da kalmak istemediğini söyledi. O da yakında İzmir'e gideceğini, kasaba (Turgutlu) da Rüşdiye muallimliği aldığını söyledi ve: «İstersen beraber gidelim, sana da bir vazife buluruz» dedi. Celâleddin muvafakat etti, mutlaka gitmek istiyordu, çünkü Otuzbir Martta başlayan karışıklık devam ediyordu. İstanbul Çarşamba pazarına dönmüştü.

Bandırma yoluyla İzmir'e, oradan da Turgutluya gittiler.

Turgutlu Rüşdiyyesinde bir muallime daha ihtiyaç vardı, hemmen Celâleddin efendinin tayini yapıldı. Bir ay geçmeden emre gelmişti, 24/Haziran/1909 da vazifeye resmen başladı.

Gazetelerin yazdığına bakılırsa İstanbul'da sükûnet avdetmişti. Celâleddin, İstanbuldaki arkadaşlarının bunu teyid eden mektuplar da alıyordu. Mekteplerin açılma zamanı gelmişti, ara verdiği tahsilini ikmal etmek istiyordu. 5/Kasım/1909 da istifasını mektep idaresine verdi, hiç vakit kaybetmeden doğrudan İstanbul'a geldi, tahsiline kaldığı yerden devam etmeye başladı. Eskisi gibi yine medreseye ve hususî derslerine devam ediyordu.

Fatih Dersîâmlarından sabık Âyân Meclisi Reisi Mustafa Âsım efendinin Çarşamba'daki evine gidiyor, akşamları yatışı arasında İlmi Kelâm okuyordu. Hoca, Celâleddin efendiyi ekseriya akşam yemeklerine alı koyuyordu, arasıra harçlık da verirdi. Celâleddin efendi, mahcup olur, almak istemezdi, fakat Âsım efendi ısrar eder ve «Evlâdım, hepimiz böyle yetiştik, sen de yarın büyüyünce talebelerine yardım edersin.» derdi.

Fatih Dersîâmlarından sâbık Fetva Emîni Muğlalı Ali Rıza efendiden Fıkıh ve Usûl-u Fıkıh okudu.

Edebiyat şubesinde o sene kendilerinin sınıfına Mehmet Âkif Bey gelmişti. Ayrıca Âkif Bey, Şehzadebaşındaki Fikir Kulübünde Arap Edebiyatı okutuyordu. Celâleddin bunu öğrenince çok sevindi. Fırsatı kaçırmak olmazdı, artık akşamları oraya gidiyordu, birkaç hafta içinde orada da temayüz etti. Derse devam edenlerin çoğu imam, müezzin ve medrese talebesi idi. Âkif Bey dersi tahtaya yazıyor, sonra da talebelere dönerek: «Kim okuyacak?» diyordu. Kimse okumaya cesaret edemeyince, «haydi bakalım, Celâleddin efendi, iş yine sana kaldı.» diye iltifat ediyordu.

Dârulfunûnda beğendiği hocalardan biri de Babanzade Naim Bey idi. Ahmet Naim bey oldukça genç sayılırdı, fakat birçok yaşlı hocalardan daha kemal ve fazilet sahibi idi. Bu şekilde hoca, talebe olarak aralarında başhyan sevgi ileride yakın dostluğa inkılâp edecekti.

İzmirli İsmail Hakkı Bey'den Yeni İlmi Kelâm ve Felsefe okuyorlardı. İzmirli, Kelâm derslerini modern felsefî görüşlerle mukayeseli olarak anlatıyordu. Bu şekilde yazılmış bir Kelâm Kitabı olmadığı gibi, hoca herhangi bir not da vermemişti. Fakat sene sonu gelmiş, imtihanlar yaklaşmıştı. Talebeler aralarında kararlaştırdılar, Hocaya gidip not istiyceklerdi. Gittiler, ve dertlerini söylediler. İzmirli de onlara şöyle dedi:

— Celâl efendiye gidin, O size tuttuğu notları yazdırsın.

Talebeler Celâleddin efendiye geldiler, Hocanın söylediklerini bildirdiler. Celâleddin efendi not tutmamıştı. Kalktı, hocanın yanına gitti:

— Efendim af buyurunuz, ben not tutmamıştım.

— Öyleyse hatırında kalanları yazdır onlara, senin kadar öğrensinler çok bile.

Hocanın üç ayda anlattığı dersi Celâleddin efendi arkadaşlarına ezberden yazdırdı. Arkadaşları da memnundu, hoca da.

1911 yılında Edebiyyat şubesinden aliyyülâlâ dereceyle mezun oldu.

**

Maarif Nezareti, Arabî muallimliği için imtihan açtı, imtihanı kazanan üç kişinin ikincisi oldu. Celâleddin efendi İstanbul Sultanisine tayin edildi. Mektepler açıldıktan epey sonra 29/Ocak/1912 de vazifeye başladı.

Bir, iki sene zarfında İstanbul'un en şöhretli Arapça muallimi olmuştu. Artık herkes tarafından «Celâl Hoca» olarak tanınıyordu. Arapçayı Celâl Hocadan okumuş olmak, talebeler arasında bir imtiyaz haline gelmişti. Dersine o kadar düşküncü ki en basit bir lâübaliliği şiddet ve hiddetle protesto ederdi. Bir defasında hoca yine parlamış, birdenbire gürlemişti:

— Siz nasıl talebesiniz?

—

— Bu Kur'ân lisanıdır, bunun müsamahası olmaz, anladınız mı?

—

Sınıfta çıt yoktu. Herkes önüne bakıyor, Hocanın niçin kızdığını kimse bilmiyordu. Ders bitti, sonra öğrendiler ki talebelerden biri pencereden dışarı bakmıştı.

Hocalığının ikinci senesi idi. O seneki imtihanlara Mehmet Âkif Bey mümeyyiz olarak gelmişti. Talebeler sırasıyla imtihana girip çıkıyorlardı. Sıra Cevad isminde Hocanın çok beğendiği bir talebeye gelmişti. Âkif Beyin tahtaya yazdırdığı Arapça kıtayı gayet düzgün okudu. Âkif Bey «peki» dedi,

— Bir de mâna ver bakalım.

— «Muktedir olduğun takdirde sakın zulmetme!»

«Zira, zulmün sonu sana nedamet getirir.»

Âkif bey tercümeyle beğendi, çocuğun bilgisini daha iyi kontrol etmek için, bazı noktaları sormak istedi,

— «ye'tî» kelimesi «gelir» demek değil midir? Siz «getirir» şeklinde mâna verdiniz. Birinci mısradaki da bir «sakın» ilâve ettiniz. Niçin?

— Birinde fiil harfi cerle müteaddidir, diğerinde de nunu te'kit vardır.

— Pekâlâ, son mısradaki «yed'û aleyke» vardır, bir de ona mâna ver.

— «O mazlum sana beddua eder.» demektir efendim.

«— Aferin evlâdım, kâfi, artık çıkınız».

Sonra Âkif Bey takdir ve şükran dolu bakışlarını Celâl Hoca'ya çevirerek:

— Teşekkür ederim, Allah sayınızı meşkûr eylesin dedi ve ilâve etti,

— Ben mümeyyiz olarak medreseye de gittim, bunlar onlardan çok ileride, Türkçeyi de bozmadan tercüme ediyorlar.

**

Mütareke yıllarında, Hafız Cevdet bey ile tanışmalarından sonra, Hoca Cevdet Beyin hemşireleri Emine Mahmude Hanım ile evlendi. Daha önce vefat etmiş olan kayın pederinin yerine, oğlu Osman tayin edilmişti, fakat yaşı küçük geldiğinden

Celâl Hoca ona vekâlet ediyordu. Atik Ali Camiinde cemaat gittikçe artıyordu, bilhassa cuma cemaatları bir kaç ayda iki misline çıkmıştı. Hoca hutbeleri Tarikatı Muhammediyye'den yazıyordu. Bir cuma namazından sonra cemaattan biri mihraba doğru yürüdü, sonra gayet terbiyeli ve nazik bir eda ile Hocaya bir iki kelime söyledi, Hocadan, okuduğu hutbenin metnini istiyordu. Hoca cebinden çıkardığı kâğıdı o zata uzattı, adam kâğıdı dikkatle süzdükten sonra başını kaldırdı:

— Af buyurunuz efendim, herhalde bir yanlışlık oldu.

— Ne gibi?

— Bendeniz okuduğunuzu istemiştin. Bu arapçadır galiba.

— Bu, o idi işte.

Adam hayretle:

— Ama zatîâliniz Türkçe okudunuz.

— Anladım neye hayret ettiğinizi, bunu bana çok görme-yiniz, benim esas mesleğim Arabî muallimliğidir.

1925 yılında Hoca, İstanbul İmam-Hatip Okulu'nda Arabî muallimi bulunuyordu. Birgün mektebe geldi, kulaktan kulağa birşeyler dolaşıyordu: On beş muallim hakkında şikâyet vardı, haklarında tahkikat açılmıştı, bunlardan biri de kendisiydi.

Nitekim kısa bir müddet sonra şahsına yapılan tebliğatta, hakkında tahkikata devam edildiği ve ikinci bir emre kadar vazifesine son verildiği bildiriliyordu.

Hoca buna çok üzülmişti, çünkü herhangi bir iş yapamazdı. Evde bir yaşını bile doldurmamış olan küçük kızı vardı, bu ise başlı başına bir meseleydi, kendileri kuru ekmek yeseler de olurdu, fakat çocuk mutlaka bakım isterdi. Sonra kış gelmiş çatmıştı, evde ne odun vardı, ne kömür. Tekrar vazifeye dönebileceğini bilse belki borç harç eder, evin noksanlarını ikmâl ederdi, fakat bunu bilmediği için borç yapmaya da cesaret edemiyordu. Bu üzüntülerle üç ay yaşadı, üç ay sonra hiç ümidi yokken vazifeye tekrar çağırılıyordu. Tevhidi Tedrisat Kanunu aleyhinde söylediği sözde bir suç unsuru görülmediğinden, İstanbul Sultanisi Arabî muallimliğine yeniden tayini yapılmıştı, 15/Ocak/1926.

Fakat çok geçmeden, Hoca için en büyük facia denilebilecek bir hâdise oldu; Arabça dersleri tamamen lağvediliyordu. Hoca bunu işittiği zaman çok üzülmüştü. Kendisi de Adana Erkek Muallim Mektebi Din Dersleri Muallimliğine tayin edildi. Gitmek için hazırlanırken emir değişmiş her ne hikmetse bulunduğu mektepte Türkçe Muallimi olarak ibka edilmişti.

Muallimlik hayatının en zevksiz seneleri böyle başladı: Artık Hoca İstanbul Ortaokul ve Liseleri arasında dama taşı gibi bir şeydi. Bir sene Kabataş Lisesinde, ertesi sene Darüşşafaka'da... Bir müddet Üsküdar Ortaokulunda, bir de bakmışsınız Gelenbevî Ortaokulunda... Hem de hangi dersin öğretmeni yoksa Hocaya o ders verilmiştir. Yurtbilgisi dersinden tutun da Felsefeye kadar, bir iki fen dersi hariç Hoca orta ve liselerde okutulan bütün derslere muallimlik yapmıştır.

Bu sıralarda Hoca, Ali Fuad (Türkgeldi) Beyle tanıştı, Ali Fuad Beyden Osmanlı Tarihi Siyasisi okuyacaktı. Ali Fuad Bey «Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye» adında yeni bir eser yazmıştı, o eseri beraberce okumaya başladılar. İcab eden yerleri Ali Fuad Bey açıklıyordu, bazan da Celâl Hocaya şahıslar ve meseleler hakkındaki fikir ve kanaatlarını sorardı. Bir gün ders sonunda yine sordu:

- Esad Saffet paşayı nasıl buluyorsun?
- İyi bir şahsiyyet olabilir ama siyasi basiret sahibi büyük bir devlet adamı değildir.
- Çok iyi isabet ettin. Ben bu dersleri Hamdi efendiye de okuttum, O senin kadar işin zevkine varamadı. Bana kalırsa, sen yanlış meslek seçtin, iyi bir sefir olurdun.

Celâl Hoca, Darüşşafaka Lisesinde felsefe muallimi iken, felsefe terimleri değişti. Vekâlet derslerin yeni terimlere göre verilmesini tamim etmişti. Hoca, mahcup olmamak için bütün yeni terimleri öğrenmeye azmetti. Acaba yeni terimlere göre ders anlatabilecekmiydi. Bunu tecrübe etmeliydi. Bir akşam oturdu, başından takkeyi çıkarıp, şöyle karşısına koydu, başladı takkeye anlatmaya... Bütün dersleri yeni terimlerle anlattı, öğrendiğine iyice kanaat getirmeden uyumadı.

Hocanın bu şekilde çalıştığından ve yeni terimleri herkesten önce öğrendiğinden kimsenin haberi yoktu. «Celâl Hoca, nasıl olsa bu işin altından kalkamaz.» gibi bir peşin hükümle hareket edilmiş, hocanın yeni terimleri talebeye yanlış öğrettiği yolunda bir şikâyet yapılmıştı.

Bir gün ansızın sınıfa müfettiş geldi, hoca hakkında rapor verecekti. Nitekim verdiği raporda hocanın bütün terimleri gayet iyi ve yerli yerinde kullandığını zikretmişti. Hoca işin iç yüzünü neden sonra haber almıştı.

Hoca İstanbul'un bütün lise ve ortaokullarını dolaştıktan sonra 1947 de Vefa Lisesi Felsefe öğretmeni iken, 65 yaşını ikmâl ettiğinden emekliye sevkolundu.

**

Celâl Hocanın bütün arzusu din ilimleri öğretmektir. 1948 yılında İstanbul'da açılan İmam-Hatip Kursunun Din dersleri öğretmenliğine, bir müddet sonra da Müdürlüğüne getirildi. O, bu kursun hiçbir şey olmadığını biliyordu, fakat ilerisi için bir ümit kapusu idi. Nitekim 1950 yılında bu Kursların lise muadili yedi senelik bir okul haline getirilmesi için ilk müracaatı yaptı. Bu iş için defalarca Ankaraya gidip geldi. Talim Terbiye Dairesinde İmam-Hatip Okullarının ders programlarını hazırlıyan komisyonda fikirlerini selâhiyetle müdafaa etti, Sosyolojî ve Metodolojinin bu mekteplerde mutlaka okutulması zaruretin-den bahsetti. Fakat heyhat, Hoca, Metodolojinin ehemmiyetini anlatırken, mahiyetini de anlatmak zorunda kalmıştı.

Eski zamanlarda her mesleğin bir piri olduğu kabul edilirdi, onun gibi, Celâl Hoca da İmam-Hatip Okullarının pîridir. Hocanın esas arzusu bir İslâm Kolleji açmaktır. Arapça tedrisat yapan, modern metodlarla İslâmî ilimleri ve diğer ilimleri tedris edecek bir kollej. Kanun müsaitti, yabancı dillerle tedrisat yapan, Maarif Vekâletine bağlı sair mektepler gibi olacaktı. Fakat Hoca bu özel okulun açılmasına muvaffak olamadı, Vekâlet mâni olmuş, Şurayı Devlet'e müracaat etmiş orada da tek rey farkla kaybetmişti.

**

Nişantaşı Orta okulunda müdür muavini Mahir İz beyin odasında. Hoca, Mahir Beyle beraber bir Arapça beyit üzerinde konuşuyor. İçeriye Zayıf, uzun boylu ve yaşlıca bir zat girdi. Mahir bey buyurunuz efendim diyerek ayağa kalktı ve Abdulkadir beyi Celâl Hocaya takdim etti. Gelen zat Yaman Dede idi. Biraz sonra mevzu değişmiş, Mevlânâ'dan ve tasavvuftan bahis açılmıştı. Yaman Dede: «Aşk-ı Resulullah olmadan selâmet imkânı yoktur.» dedi. Celâl Hoca: «Efendim bu mevzuda Fahreddin Razi ile Necmeddin Kübra hazretleri arasında geçen şöyle bir menkibe vardır.». Yaman Dede hemen: «Lütfedin efendim dinliyelim» dedi. Hoca anlatmaya başladı:

«Fahreddini Razi hazretleri, intisap için Necmeddini Kübra hazretlerinin dergahına gelmiş. Üç gün misafir kaldıktan sonra ikisi arasında şöyle bir konuşma oluyor. Necmeddin Kübra hazretleri, onu imtihan için der ki:

- Senin olan her şeyi feda edeceksin.
- Peki her şeyimi feda edeyim, ama tefsirim dursun.
- Onu da feda edeceksin.
- Ona çok emek verdim, feda edemiyeceğim.
- Öyleyse nasibin bizden değildir.

Fahreddini Razi bu şekilde memleketine geri dönüyor.

Necmeddini Kübra bir gün müridleriyle otururken «şimdi Fahreddinin imdadına yetiştim.» demiş ve şöyle devam etmiş: Fahreddin haleti nezi'de, Şeytan gelmiş karşısına dikilmiş sen Allaha nasıl iman edersin? diye sual ediyor. Ben kulağına eğildim Hz. Muhammed gibi de, diye tenbih ettim. Böyle söyledi de öbür dünyaya selâmetle gitti. Ne de olsa bizde birkaç gün misafir kalmıştı.» Celâl Hoca, Yaman Dedeye dönerek:

— Efendim, ben de öyleyim. Allaha imanım Hz. Muhammedin iman ettiği gibidir. Taklidî iman mı, varsın olsun. Bakkal Mehmed ağayı değil ya, Hz. Muhammedi taklid ediyorum.

Yaman Dede, göz yaşlarını silerek:

— Ne mutlu size dedi ve devam etti. Efendim bizi feyziyap ettiniz. O büyüklerin her hareketi bir derstir, ama bizler bilemiyoruz ki,

Celâl Hoca, her cumartesi günü ikindi vakitlerinde, Soğan-ğa Camiinde İhya-ul-ulûm okutuyordu. Medine'de bulunduğu zamanlar hariç, yaz, kış tam altı sene devam etti. Derse Gazalinin ruhuna fatiha okuyarak başlar, ders sonlarında da: «Bu sene de nasip eyle Ya Rabbi!» diyerek, Allahtan Medine'ye gitmeyi dilerdi.

**

Yüksek İslâm Enstitüsü yeni açılmıştı. Çarşambadaki İmam-Hatip Okulu ile aynı binada idi. Celâl Hoca Kelâm dersine geliyordu. İmam-Hatip Okulunun o seneki yedinci sınıf talebeleri iki arkadaşlarını vazifelendirmişler, Celâl Hocaya göndermişlerdi. Hocanın İslâm Felsefesine gelmesini arzu ediyorlardı. Gelen iki talebeden biri, arkadaşlarının hürmetlerini arzettikten sonra:

— Hocam her kime söyledi isek, bu dersi ancak sizin okutabileceğinizi bildirdiler. Nurettin beye de müracaat ettik, o da: «Bu dersi ancak Celâl bey okutur.» dedi. Hoca gülümsedi:

— Hayır öyle söylememiştir.

— İnanın böyle söyledi hocam.

— Hayır, hayır yanlışsın. Nurettin bana «Celâl Bey» demez, «Celâl Hoca» der. Şimdi düzelt bakayım ne demiştir.

**

1961 yılı Kasım ayında, Yüksek İslâm Enstitüsü derslere başlamıştı. Hoca talebelere Nübüvvet bahsini okutacağını müjdeliyor, bütün yaz ona çalıştığını ve ders hazırladığını söylüyordu. Fakat defteri kaybetmişti. Çok aradı, oğlu Sadettini yazlığa gönderdi, acaba orada mı unutuldu diye. Her tarafı deştirdi, bir türlü bulamadı.

Başka bir gün Kelâm dersinin notlarını kaybetti. Bir gün dersi olmadığı halde sırf bu notlar için kalkmış, Enstitüye gelmişti. Yine bulamamıştı. Merdivenlerden inerken Yaman Dedeye rasladı, iki Osmanlı efendisi eski usul selâmlaştılar. Yaman Dede:

— Sultanım, yemek vakti geldi, yemeği beraber yesek de ondan sonra gitseniz olmaz mı?

— Doğrusunuz ama, benim bu gün mektepte dersim yoktur, onun için yemek yemeye de hakkım yok. Ben bu gün kendi işim için gelmiştim. Yaman Dede içinden: «Tam islâmî ölçü işte budur.» demişti, Hocaya hak veriyordu.

İçeri giren talebe hocanın eline vardı, iki elini de öptükten sonra, Hoca ona: «Şöyle yakınima otur bakalım. Geldiğin iyi oldu, ben de üç, dört gündür bir tarafa çıkamadım, kimse de gelmedi.» dedi. Biraz mektepten konuştular, sonra söz Medine meselesine intikal etti.

— Kızım yine gitmek istiyor, annesi ile kardeşi razı değiller, ben de aralarında kaldım, ne desem olmuyor. Annesi yalnız, tek başına evi idare edemiyor, yardım eden yok. Öbürü âşık, bir türlü gitme diyemiyorum.

Oturan talebe çoktan beri hocaya söylemek isteyip de söyleyemediği bir şeyi münasip fırsat düşmüşken söylemeyi ihmal etmedi:

— Çocuklarınızı bu şekilde yetiştirdiğinizden dolayı cidden tebrike lâıksınız. Benim merak ettiğim bir husus vardır, hocaların çoğu bu işe ehemmiyet vermezler. Birçok ilim, irfan sahibi kimselerin kendilerine hiç de lâıyk olmayan çocukları olur.

— Ehemmiyet vermezler, değil bilmezler de ondan. Sonra bir cihet daha vardır. Ben çocuklarıma haram lokma yedirmedim. Bu eve haram girmemiştir, evlâdım.

21/Kasım/1961 salı, Hoca öğle yemeğini yedi, hiç istirahat etmeden doğru çalışma odasına gitti. Çarşamba günü dersi vardı, onları hazırlamak istiyordu. Biraz sonra hanımı kahvesini

getirmişti. Hoca: «Otur biraz konuşalım» dedi. Konuştular, yeni evlerinden, kızının Medine'den ne zaman döneceğinden, oğlunun mektebinden konuştular. Biraz sonra Hoca: «ben galiba rahatsızlandım, yerime geçeyim» dedi, sıkıntı basmıştı, terliyordu, doktor çağrılarını istedi, telefon ettiler, aradan yirmi dakika geçmeden doktor geldi, muayene etti, «üzülmeyiniz, hafif bir damar tıkanıklığıdır, bu ilâçları alsın ve hiç kıpırdamadan istirahat etsin!» diye tenbih etti. Saat dördü geçiyordu. «Sadettin gelsin, oğlum geldi mi?» diye sordu, ve bir kaç defa aynı şeyi tekrar etti. Hoca su içindeydi, çok terlemişti, ter bir saat kadar öyle devam etti, sonra kuruladılar, benzi tekrar düzeldi, artık rahat ediyordu, gözlerini yumdu, Hoca uyumuştı. «İyi» dediler «uyudu artık, rahat eder.» komşu kadın, «ben artık gideyim» dedi ve kalktı. Biraz sonra Sadettin geldi, kapının sesine hoca da uyanmıştı. Sadettin, babasının alnını okşadı ve: «geçmiş olsun» dedi, Hoca, «oğlum doktora git tekrar gelsin» dedi. Sadettin kapıdan çıkmamıştı daha, Hoca hafif bir irkildi ve başını sağ tarafa çevirdi. Hepsisi o kadar.

Sabahleyin Talebe hocayı derse beklerken ölüm haberini almıştı.

Hocanın bir iki yakınından ve talebelerinden başka kimsesi yoktu. Dünyada sessiz ve kimsesiz yaşamıştı ama, gerek Soğanağadaki evinden Fatih camiine, gerek Fatih'ten Edirne-kapıya eller üzerinde götürülürken o mahşeri kalabalık, haliyle Hocanın başlamakta olan âhiret hayatının pek şanlı ve ihtişamlı olacağını müjdeliyor gibiydi.

Hoca ölmemiş de, Medine'ye gitmiş gibi geliyor bana.

Emin İŞİK

HOCADAN FİKİRLER VE HÂTİRALAR

Rahmet-i Rahmana kavuşan aziz hocamızın muhtelif İslâmî ilim ve mes'elelere dair çok değerli fikir, kanaat, prensip ve görüşleri vardı. Bunları yeri ve zamanı geldikçe, dinleyenlerin seviyesine göre, derslerinde, sohbetlerinde her zaman anlatır ve izah ederdi.

Esasen kendisi «Sokrat Öğretim metodu» adını verdiği şifahî öğretime çok ehemmiyet verir ve bu usulü muhatabına hiç belli etmeden tatbik ederdi. Yolda, tramvayda, vapurda her yerde bilgisinden yanındakilere bir şeyler öğretebilmek, fikirler aşılayabilmek ve boş zamanlarını kıymetlendirmek maksadiyle hiç yılmadan, yorulmadan gayret sarfederdi. O engin kültür hazinesinde sağlam ve kıymetli bilgileri cömertçe ikram etmek onun için en büyük zevkti. Bilhassa derslerinde yeri geldikçe, fırsat buldukça, kendi tâbiri ile: «Yangından mal kaçırircasına» talebeye fikirler ve bilgiler vermeğe, İslâmî ahlâk ve ideal aşılamaya büyük bir ehemmiyet verirdi. Uzun yılların emeği ve derin tetkik ve tahkikle elde edilmiş umumi kültürünü hiç esirgmeden onların istifadesine sunardı. Hayatta tutacakları yol, içtimâî hareket tarzları, başlarına gelebilecek hâdiseler karşısında tutumları, çalışma ve öğrenme metodları üzerinde onlara yol gösterir faydalı ve irşad edici öğütler verirdi.

Kırık dökük parçalar halinde hafızamda kalan bu fikir ve

öğütlerden ve İslâmî ilimler hakkındaki düşüncelerinden bir kısmını onun aziz hatırasına hürmeten nakletmeyi uygun gördüm. Bu mevzuya hocamın hayatında pek büyük bir yer işgal eden ve Celâl Hoca denince ilk akla gelen şöhretini temin eden Arapçadan başlayacağım.

Arapça hakkındaki düşünce ve prensipleri:

Arapça sarfıyla, nahviyle, lügatıyla, edebiyatıyla bütün bölüm ve teferruatı ile birlikte hakikaten hocamızın hayatında başlıbaşına büyük bir yer tutar. Arapça ile münasebeti küçük yaşlarından itibaren başlar. Okuduğu Kur'anı Kerim'in mânasını anlamak maksadiyle Allah'ına şöyle yalvarır: «Ya Rab! Bu kitabının mânasını anlamayı bana ihsan eylersen ben de bunun ölünceye kadar dellâhı olayım...» Duası ind-i ilâhî'de kabul olur. Rüstiye mektebinde Abbas Efendi adında iyi bir arabî hocası vasıtası ile arapçasının temeli atılır. Bunu rahmetli şöyle naklederdi: «Rüstiye ve İdadide arapça hocam oldukça muktedir bir zattı. Bize Hacı Zihni Efendinin «El-Müşezzeb ve El-Mürteeb» ini okuttu. Türkçeden Arapçaya ve Arapçadan Türkçeye yaptırdığı kısa kısa cümlelerle ve okuttuğu bol ibare ve temrinlerle lisanın esas yapısını ve cümle teşkilâtını bizlere belletti. Bu suretle arapçanın temelini, bu mekteplerde okuduklarımız teşkil eder...» Bunları anlattıktan sonra hemen ilâve ederdi. «İstanbul'a gelip te cami derslerine devam ettiğim zaman medrese talebesi benim Arapçama hayret ederlerdi. Bana sorarlardı: «Bu Arapçayı nerede öğrendin?» Ben: «Mektepte okudum» derdim de inanmazlardı. Mekteplerde bu kadar Arapça öğrenilebileceğini asla kabul etmezlerdi. Kendileri Arapçayı bilmedikleri için birazcık bilenler gözlerinde büyürdü...»

Medreselerde Arapçanın metotsuzluk yüzünden ne kadar geç ve güç öğrenildiğini ve medreseden yetişenlerin yüzde doksanının en basit bir ibareyi bile anlamak için birçok şerh ve haşiyelere bakmak zorunda kaldıklarını yüreği sızlayarak naklettikten sonra ilâve ederdi.

«Kadı Beyzâvî tefsiri önünde hocaların belleri bükülürdü. Halbuki üstadım Şevket bey o tefsir için: «Biraz tokça yazılmış,

o kadar» derdi. Ve pek göz korkutacak bir şey olmadığını, hocalara zor gelmesi onların Arapça bilmediklerindendi.»

Üstadı Şevket Beyin Arapçasını şöyle tarif ederdi: «En zor edebi parçalara şöyle bir göz gezdirir Türkçe makale okur gibi okur ve anlardı. Kamusta bulunmayan kelimeler onun hafızasında mevcut idi. Şevket beyin bilmediği ve anlamadığı beyit ve edebî eser hemen hemen yok gibi idi...» Kendisi ile Şevket beyi mukayese ederek şöyle derdi: «Üstadımın bilgisinin ancak yüzde onunu alabildim» Biz ona: «Hocam tevazunuzdan böyle söylüyorsunuz» dedğimiz vakit: «Hayır, hakikat budur. Ben Şevket beyin Arapçasının ancak yüzde onunu alabildim işte o kadar.» Bir sohbet esnasında ise şu kadarını itiraf zorunda kaldı: «Hocam rahmetli yalnız Arabiyat ile uğraşmış, bütün ömrünü bu ilme vermiş idi. Ve bu ilmin hakikaten üstadı ve mütehasısı olmuştu. Fakat benim öyle olmadı. Benim mesaim dağılmış bir vaziyette idi. Beş paralık bundan, üç paralık şundan, iki dirhem ötekenden bir attar dükkânı gibi her çeşitten azıcık azıcık malûmat edindim. Hiç bir ilmin mütehasısı olmadım. Bende pek fazla bir şey yok ki!.. Bu ilimleri bilenler kalmadığı için beni büyük alim zannediyorsunuz, bunda ne kadar aldaniyorsunuz!..» Evet, kendisini bu kadar gizlenmesine ve tevazuuna rağmen o dağınık mesaisi ve muhtelif ilimlerle uğraşmasına mukabil, hocamız hakikaten Arabiyatta son devrin en büyük üstadlarından biri idi.

Üstadımız Arabiyyatı en iyi bilenlerden biri olduğu gibi bu lisanın en iyi öğretenlerindendi. Hacı İbrahim Efendi mektebi ile başlayan Arapçada yeni öğretim metodunu en iyi anlayan ve tatbik eden hocamızdı. Körü körüne eskiye bağlanarak medrese metodu ile Arapça öğretmeye devam edenlere çok kızar ve onları körlükle itham ederdi.

Arapça lisanının memleketimizde methodsuzluk yüzünden ne kadar geç ve güç öğrenildiğini gören, tadan bir insan olarak bunun telâfisi için imkânlar, çareler, yollar arayan hocamız, on beş yıllık sultani ve diğer mekteplerdeki Arapça hocalığı esnasında bizzat kendi tecrübelerini ve garpteki lisan öğretim

metodlarını nazarı dikkate alarak bu lisanın öğretiminde aşağıda sıralayacağım prensiplere sahip olmuştu. Ve bunları daima tatbik, müdafaa ve tavsiye ederdi. Bu metodu şöyle izah ederdi:

A) Arapçayı öğretirken evvelâ cümle teşkilâtından işe başlamak; küçük, basit, cümleler teşkil ederek, cümlenin temel kuruluşunu, fiil, fail, mefûl gibi esas unsurlarının yerlerini talebenin hafızasına yerleştirmeli. Bunu Türkçeden Arapçaya, Arapçadan Türkçeye yaptırılacak tercümeler ve cümleler üzerinde sorulacak suallerle (Lucter Expiliqüe) usulü ile ve bol eksersizlerle pekiştirmeli,

B) Kavaidi ilk zamanlarda muhtasar ve Türkçe olarak belletmeli ve yeri geldikçe çok tekrarla hafızalara naksetmeli,

C) Talebe cümle teşkilâtını kavrayıp seviyesi biraz yükselince orta derecede, muhtasar, bütünü ile birlikte sarf ve nahiv okutulmalıdır. Bu kavaid yine Türkçe olmalı ve bol temrinlerle tatbiki olarak belletilmeli,

D) Talebe ibareyi anlamaya, mânâyı kavramaya, kendi ifadesi ile «istihraç gelmeye ve talebenin dışı ibareye geçmeye» başladıktan sonra ancak Arapça olarak bir sarf ve nahiv kitabı okutulabilir.

E) Fazla mufassal kavaid kitaplarını ancak müracaat kitabı olarak el altında bulundurmalı, bunların hepsini okumak ve okutmak için uğraşmamalıdır.

F) Lûgata çok ehemmiyet vermeli, bilhassa istimal (türlü kullanılış) tarzı ile birlikte lûgatlar belletilmeli; (Kendisi bunun üzerinde hassasiyetle dururdu. Bilinmeyen bir kelime gelince hemen onu tahtaya istimal tarzı ile birlikte büyük bir dikkat ve ihtimamla yazdırırdı.) Bol misallerle o kelimenin muhtelif mânaları gösterilmelidir.

G) Kıraata pek çok yer verilmeli, basitten başlayarak daha zorca metinlere kademe kademe yükselen bol nazım, nesir, hutbe, makale v.s. gibi edebî metinler ve eserler okutulmalı. Lisan ancak böyle bol ve edebî parçalar ve eserler okunmakla öğrenilir.

H) Terceme usulüne de ayrıca ehemmiyet verilmeli, Arapçanın ve Türkçenin hususiyetleri gözönünde bulundurularak terceme tekniğine uygun tercemeler yaptırmalı.

Hocanın Arapça üzerindeki prensipleri aşağı yukarı bunlar idi. Ve bu metodun İmam-Hatip okullarında ve Yüksek İslâm Enstitüsünde tatbik edilmesi ile çok iyi netice alınacağına kaani idi. Fakat bunun yanında asıl Arapçayı öğretecek en kısa ve kestirme yolun Arapça tedrisat yapacak bir kollejin kurulması ve açılması idi. Böyle bir kolleji açmak için kendisi teşebbüse geçti; bunun için çok uğraştı. Defalarca Ankara'ya gidip geldi. Maarif Vekâletinden bir türlü müsaade alamadı. Devlet Şûrasına müracaat etti. Fakat kazanamadı. Ve böylece bu büyük emeline nail olamadan hayata gözlerini yumdu.

Son devirde yazılan Arapça kitaplarından Beyrutta basılan ve dört kitaptan müteşekkil «Mebadi-ül Arabiyye» yi çok beğenmiş ve tercüme etmişti. Bu kitabın bir kısmı forma halinde teksir edilerek İmam-Hatip mekteplerinde okunmuştu. Bu eserin temrinlerini çok takdir ederdi. Mısır'da basılan «Ennahvül-Vâzih» in da metodunu beğenirdi. Sarf kısmının olmayışını biz Türkler için büyük eksiklik olarak kabul ederdi. Niyeti, Ennahvül-Vâzih metodu üzerine Mebadi-ül-Arabiyyenin temrinlerini ilâve ederek yeni bir kavaid kitabı yazmaktı. Bunu çok arzu ediyor ve bunun üzerinde çalışıyordu. Fakat maalesef bu da tamamlanamadı.

Görüldüğü üzere Arapça, hocamızın hayatında başlıbaşına bir yer tutmakta idi. Eğer hocamız Arapça uğruna harcadığı uzun yıllarını, tükenmek bilmeyen enerjisini gençliğinde «unutma nedir?» diyerek, inkâr edecek kadar sağlam ve metin hafızasını, o âteşin zekâsını başka bir sahada kullanmış olsaydı, hayatta pek yüksek mevkilere, şöhretlere, kazançlara sahip olabilirdi. Fakat o bütün dünyevî şöhret ve mevkileri hiçe sayarak bir ilim ve fazilet aşkı ile bu işe sarılmış kendi tâbiri ile «Lisan-ı Kur'an ve Lisan-ı Şeriat» uğruna en feyizli yıllarını ve hayatıyet dolu enerjisini seve seve büyük bir aşk ve şevkle harcamıştı. İstanbul Sultânisinde Arapça muallimi olan arkadaşı Süleyman

Efendi, Hoca için şöyle dermiş: «Biz de Arapça okutuyoruz. Fakat alelâde bir vazife olarak bu işi yapıyoruz. Celâl Hoca ise bu dersi aşk ile okutuyor...»

Hocamızın tabii ki bütün bu emekleri, didinmeleri boşa gitmedi. «Celâl Hoca» gibi erişilmez ve ölümsüz bir nâm kazandı ve İmam-Hatip Okullarının banîsi olmak gibi bir mazhariyete erişti.

Arapça hamiliğine ve yedi senelik İmam-Hatip Okullarının kuruculuğuna ait tarihi bir hatırasını da bu mevzuda son olarak kaydetmek istiyorum: 1950-51 yıllarında İmam-Hatip Okullarının kuruluş hazırlıkları yapılmaktadır. Bu mekteplerin «iki sene mi, yoksa üç sene mi olması» mes'elesi Diyanet İşleri Başkanlığı ile Maarif Vekâleti arasında çıkmaz bir münakaşa konusu olmakta ve bu iş uzayıp gitmektedir. O zaman on aylık İmam-Hatip Kursunun müdürü ve hocası olan üstadımız hemen bu günkü yedi senelik İmam-Hatip mekteplerinin vücuda gelmesini sağlayacak bir lâyiha hazırlayarak Ankara'ya gidiyor. Yedi senelik İmam-Hatip Okulu sözünü duyan Maarif Vekâletindeki talim terbiye erkânı beyinlerinden vurulmuş gibi şaşkınlığa uğruyorlar. Hele programdaki Arapça sözünü duyan o şaşkın ve bu işlerden anlamayan zevat, bir anda kendilerini toparlıyarak derhal dört bir taraftan hocaya karşı şiddetle Arapça aleyhtarı hücumlarına başlıyorlar. Onlara göre bu mekteplerde Arapçaya hiç lüzum yoktu. İslâmi bilgi seviyeleri «Hatt-ı Osmanî» sözünden Hafız Osman yazısını anlayacak kadar kısır ve yoksun olan o hey'et hocanın verdiği izahat, getirdiği deliller, yaptığı ateşin müdafaa karşısında bocalıyor ve işi mugalataya dökerek Arapçayı İmam-Hatip Okullarına sokmamak için var kuvvetleri ile direniyorlardı. Biri üç, diğeri üç buçuk saat süren münakaşa ve münazara sonunda hoca o hey'etten işin çıkmaya-çağını görünce, bir yolunu bularak Maarif Vekili Tevfik İleri ile evinde görüşüyor, fikrini izah ediyor ve vekili ikna ediyor. Vekilin toplantıya gelerek hey'ete karşı: «Arapça okunmayan İmam-Hatip mekteplerini kabul etmem» demesi üzerine bu günkü programı ile İmam-Hatip Okulları gerçekleşiyor.

Hocanın bu memlekete ve İslâm Dinine karşı hiç bir hizmeti olmadığını bir an için kabul etsek bile (Bu muhal ya!) yalnız bu hizmeti onun namını ebedî olarak yaşatmağa ve Allah'ın ve Resûlünün rızasını kazanmaya yeter sanırım.

Yedi senelik İmam-Hatip mekteplerinin lâyiha ile gerçekleşmesini sağlayan ve programlarını yaparak müdafaasını yapan, bu işin gerçekleşmesinde büyük emeği geçen üstad bu mekteplerin ve programlarının islâhı için müteaddit defalar Vekâlete islâh projeleri göndermiş ve tekliflerde bulunmuştu. Bunlardan birinin, evrakı arasında ele geçen ve büyük bir kıymeti olan müsveddesini aynen aşağıya alıyorum. Teklif aynen şöyledir:

1—) Talim ve Terbiye Dairesine din ilimlerine vakıf ve oldukça garp kültürünü haiz bir zatın aza tayini,

2—) Aynı vasıfları haiz bir zatın İmam-Hatip mekteplerinin idaresi için tesis edilecek bir Umum müdürlüğe tayini,

3—) Arapça ve Kur'anı Kerim derslerinin her birinden borçlu olarak geçmenin kaldırılması,

4—) İmam-Hatip Mekteplerinin bilhassa meslek derslerinin teftişini mektep müdürleri yapamadığından bu dersler teftişsiz geçmektedir. Bu mahzuru izâle için meslek derslerinin öğretmenlerinden selâhiyetli bir öğretmene teftiş hakkının verilmesi,

5—) İmam ve hatip mektepleri hususiyete haiz bir meslek mektebi oldukları için bu mekteplere ayrı ve hususi bir talimatname yapılması,

6—) Vekâlet mekteplerinden Kur'anı Kerim ve Arapça öğretmeni yetişinceye kadar bu derslerden her sene-i tedrisiye sonunda şifahi imtihan yapılmak suretiyle öğrencilerin sınıf geçmeleri,

7—) İmam-Hatip Okullarının programlarında ders saatleri ile müfredat-ı dersiyyenin yeniden gözden geçirilerek tadili. Çünkü şimdiki programda haftada (23) saat kültür derslerine, ancak sekiz ve dokuz saat meslek derslerine verilmiştir. Bu miktar ise meslek derslerine kâfi gelmiyor.

8—) Meslek dersi okutan ve (E) cetvelinden ücret alan öğretmenlerin ücretlerine her üç sene bir zam yapılması,

9—) Arapça dersleri programının tadili ve yeni metodlara göre kavaid ve kıraat kitaplarının yazılması,

10—) Kültür dersleri yalnız Orta kısımda gayet muhtasar okutulmalı, Lise kısmında kültür dersleri olmamalı, ancak meslek dersleri ile felsefe ve sosyoloji dersleri okutulmalıdır,

11—) Orta kısımdan Lise kısmına Kur'an ve Arapça derslerinden müsabaka, imtihan ile öğrenci alınması,

12—) Lise programına ahlâk, meâni, beyan, Bedi' dersleri ilâve olunmalı, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Tarihi Edyan dersleri kaldırılmalıdır.

13—) Ecnebi dilinin saatleri arttırılmalıdır.

14) Bu lâyiham hakkında izahat vermek üzere teşkil edilecek komisyona icabederse çağırılmamı dilerim.

Lâyiha burada son bulmaktadır.

Yeni ilmi kelâm hakkındaki görüşleri:

Hocamızın hayatında Arapçadan sonra ikinci derecede mühim bir yer tutan ilim, ilmi kelâm ve felsefedir. Muhterem Ali Fuat Başgil Hocamızın da dediği gibi: «Celâl Hoca bu memlekette hakikaten heder olan kıymetlerden biridir.» Darülfünun Edebiyat Fakültesini bitirdiği zaman devrin Maarif Nazırı Emrullah Efendi, hocayı felsefe tahsili yapması için Avrupa'ya göndermeğe karar verir. Fakat bu kararını gerçekleştiremeden Maarif Vekâletinden uzaklaştırılır. Vekil gidince hocanın Avrupa'ya gitme işi de kahr. Arapça muallimi olunca Felsefe ve kelâm ile iştigali bırakır. Bu ayrılış Arapçaların liselerden kaldırılmasına kadar devam eder. Arapça dersleri kaldırılıp da Felsefe hocası olunca yeniden Felsefe ile daha yakından ve büyük bir dikkatle meşgul olmağa başlar. Bildiği Fransızcası ile Garp Felsefesinin ana kitaplarını o kendine has derin tetkik ve tahkik metodu ile okuyor ve oradan aldığı bilgileri talebesine naklediyordu. Felsefe hocalığında o kadar üstün başarı gös-

teriyordu ki, çekirdekten yetiştirme felsefe muallimleri onun bu muvaffakiyeti karşısında hayretlerini gizleyemiyorlardı. Ona: «Hoca sen bunları, bu kısa zamanda nasıl elde ettin?» diyerek gıpta ve hayranlıklarını belirtiyorlardı. Felsefe okuttuğu talebe de diğerlerinden daima bilgice temayüz eder ve imtihanlarda büyük başarı gösterirdi. Onun yeni felsefe terimlerinin çıktığı zamana ait bir hatırası vardır:

O meşhur uydurma terimlerin resmen okutulması emredilince herkes Hocayı merak eder. Acaba Hoca ne yapacak? Alıştığı lisanı terk edebilecek mi? Fakat Hocanın o yenilmek bilme-yen sağlam iradesi burada da Hocayı galip getirir. Ve yeni terimleri en iyi belleyen ve talebesine belleten o olur. Rahmetli bu vak'ayı anlatırken başındaki takkesini gösterip: «Bu benden çok şeyler öğrenmiştir. Gece sabahlara kadar bunu bir talebe gibi karşıma alır, masamın üzerine kor dersi ve yeni terimleri hem ona öğretir hem ben öğrenirdim.»

Yeni garp felsefesine ve ilmi kelâma hakkı ile vakıf olan üstadımızın kelâm hakkındaki görüşlerini kısaca görelim:

A) Zamanımızda yeni ilmi kelâma pek büyük ihtiyaç vardır. Çünkü imanı koruyacak ve kuvvetlendirecek tek ilim budur.

B) Yeni ilmi kelâma zamanımızdaki fikir cereyanları alınarak İslâm akidesi ile uyuşanlar ve bu akideleri ispata yarayanlar kabul edilmeli, muzır, yıkıcı, aleyhteki fikir ve cereyanlar getirilecek delillerle çürütülmelidir. Bunu şöyle bir misalle izah ederdi: «Bu gün, Gazali'nin zamanında Kelâmda yaptığını yapmak lâzımdır. O, zamanının felsefesini aldı, İslâma uygun taraflarını kabul etti. İslâm akideleri ile uyuşmayanları yıktı, çürüttü. Yeni bir Kelâm yolu açtı.» İşte bu gün biz de Gazali'nin yaptığı işi yapmak zorundayız.

C) Bu gün memleketimizde çok zararlı bir fikir cereyanı vardır. O da Pozitivizm'dir. «Allahsız kâinat, ruhsuz insan, cev-hersiz madde» olarak tarif ettiği Pozitivizm garpte geçen asırda yıkıldığı halde bu gün bizde moda. Çiçeği burnunda, terü-taze bir cereyan halinde genç nesillere aşılarmakta ve onların

iman ve maneviyatı çürütülmektedir. Bunun yıkılması ve durdurulması mutlaka lâzımdır.

D) Bu yolda yazılan ilk eser İzmirli İsmail Hakkı'nın yeni ilmi Kelâmı'dır. Bu eser yeni ve bu mevzuda ilk eser olduğu için nâtamamdır. Nübüvvet bahsini ihtiva edecek olan üçüncü cildi maalesef yazılmamıştır.

Kendisi bütün gayreti ile bu eseri ikmâl ve tamamlamak arzusunda idi. Bunun üzerinde çalışmakta idi. Bunun için bütün plân ve hazırlıklarını yapmış döküman ve malzemesini toplamıştı. Fakat... Bu da gerçekleşemedi.

Ve daima tekrarlardı: «Bu memlekette üç eserin yazılmasına şiddetle ihtiyaç vardır. Birincisi yeni ilmi kelâm, ikincisi yeni usulü fıkıh, üçüncüsü yeni ahlâk.»

Usulü fıkha ait düşünceleri:

Yeni bir usulü fıkıh yazılmalı. Bu eserde bu gün cemiyetinizin karşılaştığı güçlükler, ihtiyaçlar, problemler halledilmeli, ihtiyaçlara cevaplar ve çareler aranmalıdır. Meselâ Banka muameleleri, vergiler, sigorta, faiz, üç talak v.s. hususlar tetkik edilerek İslâmi esaslarla bağdaşabilecek hal çareleri bulunmalı ve nüslüman halka yol gösterilmelidir. Bu hususta «Telfik» ı kabul etmek suretiyle çok iyi neticeler alınacağına emin ve kaani' idi.

İstadi İzmirli'nin şu fikrini daima tekrar ederdi: «Cemiyeti bir mezhebe bağlamak onu darlığa düşürmektir. Bir insan şahsî hayatında bir mezhebe bağlı olarak kalabilir. Fakat bunu bütün bir cemiyete teşmil etmek cemiyeti darlığa düşürmektir.»

Fikhî mes'eleyi bilemkle onu bir hâdiseye tatbik etmek hususu üzerinde de çok durur ve yanlış tatbikat yüzünden tarihî vaziyetinde vahim neticeler doğuran örnekleri de sebepleri ile birlikte çok güzel izah ederdi. Bunlardan biri meşhur Nizip harabesine dâirdi. Ordudaki Tabur imamlarının «İptidaen Kıtâl» mes'elesini hâdiseye yanlış tatbik etmeleri sonunda uğradığı aız feci mağlûbiyeti esef ederek anlatırdı.

Usulü fıkıh alanında yazılan eserler içinde bilhassa Keşfi'z-zevcî'yi ve yeni bir metotla yazılan Elmuvafakatı çok takdir eder ve en iyi ana kaynaklar arasında zikrederdi.

Yeni ahlâka dair fikirleri:

A) Bizde şahsi ve ferdi ahlâk çok mükemmel bir tarzda ve en küçük teferruat dahi ihmal edilmeden mufassal olarak yazılmıştır. Meselâ Gazalî'nin İhyası, Birgivi'nin Tarikatı Muhammediyesi, Müzekkîn nüfûs v.s. gibi eserler en mükemmel bir ahlâk kitabıdır.

Saydığımız eserler devirlerine göre yazıldığından bunlarda bu günün sosyal yapısına uygun ve sosyal problemleri halleden ahlâk mevzularına yer verilmemiştir. Fakat bu eksiklik bu mevzudaki ayet ve hâdislerle giderilebilir.

Bu mevzuda «La Moral du Koran» adlı Ezher ulemasında Abdullah Deraz'ın Fransızca olarak yazdığı ve Paris'te basılan eserini çok beğenir ve takdir ederdi. Bunu Türkçeye tercümek niyetinde idi.

Ahlâk hakkında Kur'anı kerim'den Araf sûresinin 33 n. ayeti olan (KUL İNNEMA HARRAMA RABBIYEL FEVAHİŞİLE AHIRIHİ) yi okur ve ilâve ederdi: Allah Tealâ bir ayeti bütün ahlâkı cem etmiştir. Kur'anın vahyi ilâhi olduğunu inkâr edenlere hitaben: «Muhammed Aleyhisselâm hangi Darülfürûn'da tahsil ederek bu hakikatleri meydana koydu» der. Ziya paşa'nın:

**Bir mektebe oldu ki müdavim,
Allah idi zatına Muallim,**

beytini hemen ilâve ederdi.

Rahmetli hocamız bu üç eserin (Yeni İlmikelâm, Usul Fıkıh, ve Ahlâk) birer komisyon teşkil edilerek yazdırılmasını fikrini izhar eder ve hemen: «Ah zengin olsaydım da bu eserle yazdırsaydım» temennisinde bulunurdu.

Hocamızın bahis mevzuu ettiğim ilimlerden başka tefsir tarih ve siyere dair çok kıymetli düşünceleri vardı. Bunları kısaca görelim:

Tefsire ait fikirleri:

Kur'anı Kerim ayetleri tefsir edilirken gözönünde tutul-

cak en mühim nokta «Rivayet tefsirlerine» müracaat olmalıdır. Ayetler hakkında Peygamber Efendimizin ve Sahabenin tefsir ve izahlarını öğrenmek suretiyle Kur'anı Kerim'e mâna veril-melidir. Bunların dışında mücerred rey ile tefsir yapılmama-lıdır. Kendisi tefsire bakmadan en bildiği ayetlere bile mâna vermekten çekinirdi. «Biri ayete, diğeri hâdis tefsir ve şerhlere bakmadan mâna vermekten çekinirim. Bu iki şeyden çok korkarım.» derdi. İslâm Tarihine ait fikirleri:

İslâm'da üç fırka tarih yazmıştır. Bunlardan biri Üdebânın yazdıklarıdır. Bu tarihlere itimad caiz değildir. Çünkü bunlarda zayıf, uydurma ve çürük rivayetlerle kuvvetli rivayetler bir-birine karışmıştır. Bu yüzden insan hakikate vasil olamaz. Cevdet Paşa merhumun terceme ettiği Kısası Enbiya ve Türkçeye ter-cüme edilen tarihlerin birçoğu bu nevidendir.

İkinci olarak Muhaddisler tarih yazmıştır. Bu tarihler haki-katen çok mevsuk ve itimada şayan eserlerdir. Fakat Türkçeye tercüme edilmiş olanları yok gibidir.

Üçüncüsü de Fukahanın yazdığı tarihlerdir. Bunlar muhad-dislerinki kadar mevsuk değilse de yine itimada şayan ve Üde-bânınkinden daha sağlamdırlar.

Siyer hakkındaki fikirleri:

Bu ilim tarih metodundan ayrı olarak okutulmalıdır. Bun-da daha çok peygamber efendimizin ahlâkını tam mânasiyle ortaya koymaya, şahsiyeti peygamberiyi belirtmeye ve pey-gamberimizin Nübüvvetini ispat eden vak'aları zikre ehemmi-yet verilmelidir. Bunun için Siyer'i okutan zatın hadisi ve tef-siri çok iyi bilen bir kimse olması lâzımdır.

Muhterem üstadımızın İslâmi ilimlere dair fikirleri kısaca hatırlımda kalanlar hemen hemen bunlardan ibaretti. İnşallah onun bu ölmez fikir ve ideallerini İmam-Hatip Okulu ve Yük-sek İslâm Enstitüsünden yetişen talebeleri gerçekleştirerek hoca-mızın ruhunu şad ederler.

Selâhaddin KAYA

İLMÎ VE AHLÂKÎ ŞAHSİYYETİ

Vefakârlık ve dostluk duygularının serâb olduğu anda bütün bir ömür beklenen, tek vefakâr dost; ölüm gelip yetişiyor. Celâl Hocamız, bu gelmeye bütün şumûl ve âdâbıyla lâayık olan muhterem üstadımız, dimağlarına yarım asırdan fazla ilim ve irfân tohumları serptiği nesillerin arasından, artık kendi neslinin dostları kalmadığını görerek, pek şanlı tavazuuyla sessizce uzaklaştı. Son demlerinde o, üstadı ve dostu Mehmet Âkif'in

«Bana dünyâda ne yer kaldı, emin ol ne de yâr»

«Ararım göçmek için başka zemin, başka diyar»

terennümündeki meâlî tekrar ederdi. O, önce Medine'ye göçmek istiyordu. Lâkin ferman-ı İlâhîce bu istasyon lüzumsuz görüldü. Medinelerin medinesi, beldelerin beldesi, belde-i hakika olan Medine-i âhirete intikal etti. Doğruca kurb-i İlâhiye alındı. Resulullah'a olan sonsuz muhabbeti sebebiyle, sanırım Cenab-ı Hak onu, Ravza-i Resulullah'dan daha öteye, sohbet Resulullah'a îsal buyurmuştur.

Ruh-i İslâm'ın ilk ve müthiş boğazlanmasıyla nihayetlene Hz. Osman'ın fâcia-i katlini anlatırken naklettiği, büyük halâfenin kendini öldürmek isteyene söylediği şu sözleri: «Ben bugün şehid olacağım, biliyorum. Zira rüyâda Resulullah'ın sofrasına dâvet olundum. O'nunla birlikte iftar edeceğim.» sözü nü her tekrarlayışta kendisinde bu rûhanî sofrâ hakkında hayret ve iştiha hiss olunurdu. Ömrünün en az altmış yılını sanı

bu dâvete hazırlıkla geçirdi. Altmış yıl, fenâdan bakâ sarayına geçiren büyük kapının eşiğinde, Hakka delâlet yerinde durarak, hakikat âlemine açılan bu kapının açılmasını beklemişti. Dünya ihtiraslarına dalmadı, servet ve şöret peşinde koşmadı, dünya pazarında alış veriş etmedi. İnsanlığın süflî emellerinin oyunlarından hiç birisini öğrenmedi. Ömrünün başından sonuna kadar yalnız bir şey öğrendi ve öğretti: Rabbinin ilmini. Ve kalbini hiçbir şeye değişmedi. «Kalbim, annemden nasıl doğdumsa hâlâ öyledir!» Diyerek, kurnaz ve süflî zekâların sahiplerine meydan okuyan Hristiyan şâirinin ruhunu gıpta ve hayret içinde bıraktı. Zîra kalbini korumak denen mahâret ilâhî hünerdir; Velilere bağışlanmış olan en büyük lûtuftur. Ondan mahrum olanlar kalbinin doğustaki saffiyetini koruyamayanlar, iki dünyanın da bedbaht varlıklarıdır.

İlâhî âleme açılan kapının eşiğinde kendi kalbinin sunduğu saadetle mahzûz yaşamış olan üstadımız, bir gün, hiç kimsenin haberi olmadan yavaşça açılan ve bütün bir ömür arkasında beklemekten başka bir şey yapmadığı bu kapıdan içeriye küçük bir adım atarak atladı. Sessiz, ufak, pek ufak bir hareketle öteye intikal etti. Ötesine geçti ve kapıyı üstümüze kapattı. Tahteşşuurlarda onu takibetmeğe yeltendik. Büyük kapının yanında, yöresinde ötesini gösterecek bir delik, bir ufak menfez aradık yok, yok... Hilkatin, idrakimizi örten sırrı gözlerimize kalın perde oldu. Anladık ki çare yok; O'nu tekrar görebilmek için günümüzü beklemekten başka çare yok. Sıramız gelince bu kapı bize de açılacak.

Kendisini tanıyanlar için bugün tefekkür tarihine gömülen sevimli siması gözlerimizde şöyle canlanıyor:

Aşırı derecede hassas ve asabî bir bünyenin taşıdığı, imâmî gibi eğilmez bir kâmet, hâtife çevrilmiş sanılan mütefekkir bir sîmâ, vakûr ve düşünceli adımlar...

Konuşmayı sevdiği kadar dinlemesini de bilen, insana hürmeti, muhatabına çevirdiği vakar taşıyan, aynı zamanda asabî ve hareketli bakışlarında okunan üstadın en zor şey kalbini anlamaktı. Bir saf kalpde bu kadar alınganlık ve anlayış barındığı-

nı, satıhtaki zekânın dostları anlayamazlar. Halbuki onu selâmlamak için kendisine uzanan dikkatli ziyaretçi için nasıl bir ruhun yanında olduğunu bu ilk hareketiyle tanıtacak şahit yoklanmıştır. Ruhundaki incelikle hassasiyetin şüphe götürmez delili elinizdedir: Yumuşak, hassâs ve ince parmaklar...

O öldü. Biz onun dünyamızda bıraktığı izlerden fazlasını tanıyamayız. Onun bize bıraktığı, gözleri kamaştıran ve âleme ebede kadar ışık dağıtacak bir ilim ve fazilet güneşidir. Onun bu muhteşem mîrası paylaşmakla bitmez. Lâkin üstadın yazılı eseri bulunmadığı için, kendisinin kıskanç manevi mirasçıları, dostları ve bûhusus talebeleri olacaktır. Ne mutlu onlara!

Hocamızı anlatmaya kalkışmayacağım. Zîra ilâhi vedia olan rûhu, insânî olan zekânın neşteriyle tahlile çalışmak, gönüle gîran geliyor. Sadece kendimde bir hafıza yoklaması yapacağım. Kendisini düşünürken hatırlayabildiklerimi söyleyeceğim.

Celâl Hoca, her şeyden evvel nûr-i İslâma bağlı Türk çocuklarına kırk yıla yakın Kur'an'ın dilini tedris etmiştir. Onun isminin bir eki gibi ve ancak zâtına mahsus bir lâkab olan Hoca tesmiyesi, memleketin en maruf Arabça hocası oluşundan ileri gelmektedir. Evet, o, elliüç yıllık tedris hayatının kırk yıla yakınında Arapça okutmuştu. Ancak muallimliğinin son devresinde Arabça ile beraber diğer İslâm ilimleri de okutmuştur.

Arabça hocalığında benzeri bulunmayan bir üstattı ve dâima öyle kaldı. Arabça sarf ve nahvine (gramerine) derin vukufu, Edebiyat-ı Arabiyyeye aşinalığı, kavait hususunda tam bir titizlikle heyecanlarını sönmeyen bir ateş gibi kalbinde yatan müstesnâ bir zevke bağlanıyordu. Cahiliye devri şiirine meftundu. Bir lisana vukufun, ancak o dilin edebiyatı içinde kemâline varabileceğini biliyordu. Arabî hocası olarak kendisine üstazülesatize demek doğru olacaktır.

Arapça gramerine vukufu ve mücerred unsur olan kavramlar üzerindeki tahlil kabiliyeti ile, Türk dil ve gramerine vukuf hususunda yine bir şöret oldu. Bir müddet Türk dil ve kavai-dini tedris etti. Ve yeni Türk gramerini tedvîne çalışan bazı lisancılar onun bu husustaki ilmi selâhiyetine ve yapıcı zekâ-

sına sığındılar. Arab lisanının muhteris âşığı. Yeni Türkçe kelimelerin istikakı hususunda yeni nesle rehberlik etmiştir. O derece geniş bir karihaya sahipti. Fransızca'yı Garbın felsefesini okumak için öğrenmişti. Felsefî metinler üzerinde büyük bir titizlikle kavramları değerlendiriyor ve herbirinin şumûlünü tayin ediyordu. Garbın İslâm düşüncesine yaklaşan ve bazan birleşen taraflarını dikkatle takib ediyordu. Bilhassa Avrupa metafiziğinin İslâmı pek yakından takibeden, bazan İslâmın ruhuyla tamamen denk olan tarafları, kendisine zevk-i iman nevinden bir haz, bir sürûr getiriyordu. Aristo'ya ve Kant'a hayrandı. Bergson'u beğeniyordu. Felsefî ilimler içinde Metodoloji (usûl ilmi) ile sosyolojinin pek müstesnâ önemi bulunduğu kani idi. Şuna inanmıştı ki Şark ilimleri, garbın metodolojisine uygun olarak tedvin edilir, ve sosyolojinin ortaya koyduğu içtimâî şartlar ve zaruretler de nazar-ı itibare alınarak tekâmül kanununa uymasını bilen metodlu düşünüş hakim olursa İslâm ilimleri canlanır; bununla da İslâm dünyası kalkınır.

Senelerce liselerde okuttuğu felsefe dersinde bir değer olarak bu sahada da Celâl Hoca ismine hak kazandı. Asıl kendisinin olmayan bir dersin hocalığında, memleketin mevcut öğretmen kadrosu zaafını, ilmî kifayetsizliğini hayretle karşılıyordu. Bir müddet İslâm felsefesi okuttu. Lâkin bu isimle adlandırılan şeyin mevcudiyetine kâni değildi. «İslâm felsefesi yoktur» diyordu. «Farabi, İbni Sîna, İbnirrüşt gibi felâsife, Aristo'nun felsefesini almış ve onu işlemişlerdir. Vakıa ona kendilerinden bazı şeyler ilâve etmişlerdir. Lâkin esâsat tamamen Aristo'nundur. İslâm Felsefesi Yunan'a intisab etmiştir. Bir İslâm Felsefesi hiçbir zaman olmamıştır.

Bu sebepten İslâm Felsefesi tâbiri yanlıştır. İslâm Filozofları tâbirini kullanmak daha doğru olur.»

Her zaman derin vukufa dayanan ve her zaman selim aklın ölçüsünü elden bırakmayan zekâsı, bu mesele her ele alındıkça, şu asırlık zehâba ışık serpmekten kendini alamazdı: «Hocalar, derdi, felsefe denince Aristo felsefesinden başkasını bilmez-

ler ve bu yüzden felsefe ile dinin te'lif edilemeyeceğini felsefi kültürün İslâmî imâna zarar getireceğini zannederler. Aristo'dan ötesini bilmezler de ondan. Halbuki yeni felsefe böyle değil, İslâm ile bağdaşan tarafları çok.»

İslâmî ilimler içinde kelâm ile Usul-ü Fıkh'a kuvvetli vuku-fu vardı. Felsefe, hakikatları yalnız akıl yolundan giderek araştırmaksa, Kelâm ilmi de İslâmın, esaslarına dayanarak mesâil-i diniyyeyi halletmekti. Zamanımızda kelâm ilminin ihyâsı, ancak mesâil-i diniyyenin hallini yaparken İslâmın esaslarına dayanmakla beraber yeni felsefeden faydalanmak suretiyle olacaktı. Buna, üstâdı İsmâil Hakkı merhum gibi «Yeni İlm-i Kelâm» diyordu.

Eski Kelâm ilminin yeterli olmadığına inanıyordu. İslâm'da bir kalkınmanın yeni ilmi kelâm ile kabil olacağına kanî idi. Vaktiyle Aristo'nun felsefesine tepki olarak doğan ilm-i kelâmın yerine, onun tekâmülü sayılacak ve Avrupa'nın ortaya koyduğu yeni felsefeden faydalanacak bir yeni ilm-i kelâm kurmak onca İslâm'da rönesans mânasına geliyordu. Yeni felsefe ile memzûc ilm-i kelâmın yanı sıra usul-u fıkıhı da ileri sürüyordu. Diyordu ki: «İslâm'ın hukuku olan usul-u fıkıh sâyesinde Müslümanlar dünyaya müteallik ahvali, dine uygun şekilde tanzim edebilirler. Dünya umuruna ait kaideler ve kanunlar yapılırken, cemiyetin ihtiyaçlarını gözönünde tutmak lâzımdır. Bunun için de sosyoloji bilmek şarttır. Esasen fıkıhda hâcetler asıl olarak alınmaktadır. Diğer taraftan hâcetler zaruret menzilesindedir. Hâcetleri göz önünde tutacak bir usul-u fıkıh âlimi, XX. Asrın ihtiyaçlarıyla zaruretlerini birlikte ele alarak İslâm âlemini idareye muktedir bir İslâm fıkıhını te'sis edebilir.»

Muasır hukukla boy ölçüşecek bir İslâm fıkıhı yapmanın kabil olduğuna ve bunun usul-u fıkıha yani icthad usullerine modern metodoloji ve sosyoloji ilimlerinin tatbiki sayesinde mümkün olabileceğine inanıyordu. Metodoloji sübjektiflik ve keyfilik hatalarından düşünceyi koruyarak objektif ve âlemşumul olan aklın zaruretlerine uymanın yollarını gösterecek, sosyoloji ise cemiyetin her zaman değişen ihtiyaçlarına uyma-

nın hayati zaruret olduğunu öğretecektir. Usul-u fıkıh'ın ortaya koyduğu kâideler kesin ve mutlak değildir. Onda değişmez prensipler vardır ki bunlar esasen Kur'an'da mevcuttur, bu prensiplerden kâide istihrâc ederken cemiyetin şartlarını gözönünde tutmak, esasen Kur'an'ın ruh ve davasına uygundur. Fıkıh'ın gâyesi cemiyeti idaredir. Bu yoldan gidilerek mezhepler meydana çıkmıştır. Mezheplerden birine tâbi olmak mecbûriyeti yoktur. Ancak bir insanın bütün umurunda aynı mezheple amel etmesi şarttır. Mevcut mezheplerde asrın bünyesine göre tadilât yapmak dâima mümkün ve lâzımdır. Bu maksatla geçen asırda, Tanzimattan sonra başlayan Mecelle'nin ıslâhı hareketine devam edilmesi lüzumuna taraftardı. Eğer bu yapılmazsa İslâm Şeriatının yavaş yavaş silinmeğe mahkûm olduğunu görüyordu.

Eğer bütün maddî imkân şartları, destekleyici hüsnü niyetlerle birlikte kendisine verilmiş olsaydı Celâl Hoca hayatının son yıllarında dahi İslâm dinini, medeniyet âleminde XX. asır cemiyetini yaşatabilecek bir seviyeye yükseltici inkılâbı yapmağa muktedir bir mütefekkir. Bütün bu hüsrânlar içinde O'nu da kaybettik. Emelleri de imkânları da gömdük. Vesikaların sıhhatını yoklamaya muktedir ihata ile, sahib olduğu yüksek terkiib kabiliyetini kendinde birleştiren onun gibi bir ilim ve din adamını, değil memleketimizde, hatta İslâm dünyasının ufukları arasında tasavvur edemiyorum. Gelişi güzel derlenmiş her bilgiyi ilim sayan eski devirden kalma sözde ulemamızın O'nu anlamasına imkân yoktu. Bu yüzden onların arasında pek yalnızdı, tek başına kalmıştı. Yenilerin boşluğu ise — evvelce söylediğim gibi — O'nu hayretlere düşürüyor, ve o eskilerle bu yenilerimiz arasında müşterek bir karakter buluyordu: Bilgisizlik ve metodsuzluk. Muasırlarına hayret veretek kadar azametli olan ahlâkıyla, ilminin hepimizi şaşırtan o ihtişamıyla Celâl Hoca, ölümüyle yalnız bir nesli değil, belki bir devri sahipsiz ve perişan bırakmıştır.

Bütün fazilet adamları gibi o da «Ben her şeyi bilirim.» demezdi. Tavazu'la gülümsiyerek: «Benim bir şey bildiğim yok,

İşte herşeyden bir parça.» derdi. Evet, onun derin vukufunun uzandığı sahalar saymakla tükenmeyecek. Ahlâk ilmine de vâkıftı. Kur'an'da anlatılan İslâm ahlâkının, garp ahlâkının metodlarıyla tedvin edilmesini istiyordu ve bu yolda bir çalışma plânı yapmıştı. Birçok projeler gibi o da taslak halinde kaldı. Devrimizde üç ilmin çalışmalarına şiddetle ihtiyaç olduğunu kabul ediyor ve bunların birlikte ilerletilmesini arzu ediyordu: Garp felsefesiyle mukayeseli ilm-i kelâm, ihtiyacât-ı âmmeyi nazar-ı itibare alarak metodoloji ve sosyoloji temellerine dayanacak bir usul-u fıkıh ve yine garp felsefesinin izah tarzından faydalanacak bir İslâm ahlâkı. Kur'an'ın en fazla üzerinde durduğu insan ilmi demek olan ahlâk, şarkta maddî yaşayışa müteallik birkaç klâsik kâidenin dar çerçevesine kapatılmış. İnsan unutulmuş, karakter kitaptan silinmiş, insanlık ideali yok edilmiş. Şarklının ahlâktan anladığını tasvir ederken, esefle dâima şunu tekrarlardı: «Bu cemaatin belden yukarı ahlâkı yoktur».

Onca ahlâk, ahlâk-ı Muhammedî (S.A.V.) idi. Yapılacak iş, bu ahlâkın esaslarını meydana çıkardıktan sonra, garplıların yaptıkları gibi, aile, millet ve insanlık içindeki tatbikatını ortaya koymaktan ibaretti. Tasavvuf tarihini de biliyordu. Ve tasavvufun esasında yüksek ahlâkın tenmiyesi yolu olduğunu kabul ediyordu. Tasavvufda Vahdet-i Vücûd'u red edenleri iltizam ile Vahdet-i Şuhudu câiz görüyordu. Vahet-i Vücutçu olmakla beraber, bu akideyi benimseyen Muhiddîn-i Arabî, Sadreddin Konevî ve Mevlâna Celâladdin Rûmî gibi mutasavvıflara hayran ve hürmetkârdı. Esasen kanaatlarına muhalif olduğu insanları itham etmez, değerleri varsa inkâr etmez, büyüklüklere hayranlığı şahsî kanaatlarıyla örselenmezdi. Kalbinin ve karihasının genişliği bu hususta kendisine üstün bir ahlâk, erişilmez bir mânevi seviye kazandırmıştı. Maneviyatımızın perdesini kaldıran tasavvufa hayranlığı ve bu husustaki dînî zevki, kendisini sahib olduğu muhteşem ilim harikasını her an fedaya âmâde teslimiyyet haline ulaştırmıştı. İlmîyle zekâsıyla yaşıyor ve sanki ebedi olan bu unsurlarla teneffüs ediyordu. Ancak tarika intisabı yolunda bunların bir anda feda edilecek şeyler

olduğuna inanıyor. Manevî keşfin, kalb hareketlerinin, zekâyâ ve ilme üstün nasibler olduğunu biliyordu. Rabbinin huzurunda her an iradesini yerlere yuvarlıyan ve doğru yürümek için her adımda mürşid ve delil arayan ruh iffetini hiç bir zaman kaybetmedi.

Onda bazan masumane benliğini arama hevesi her ne kadar gözükse bile, benlikten sıyrılmış bir yaradılış, günahsız hilkatı, teslimiyet sevgisi ile bezenmişti. Gençliğinde hakimiyet sever, şedid mizacı, böyle bir teslimiyet ihtiyacında gayesini buldu. Tarikatın kapısı olan teslimiyet ona, en olgun çağında intisab yolunu açtı. Bütün iksirini bir avuç toprağa teslim eden bir gül fidanı gibi, daha pek muhtaç ruhlara sığınmaktan kendini alamadı. İddiacı mürşidlere hayalinden pek çok şeyler sundu; temiz kalbinden çok hulus bağışladı. Sanki tarikatte tam hulus ile teslimiyetten başka bir kuvvet varmış gibi, kendindeki hulusu mürşidin zatında arayarak onun arkasından yürümek hevesi, ruhundaki masumluğun tercümanı oldu. Böylelikle kalbinin çocukluğunu, iddia sahibi erginliğe feda etmekten kendini korudu.

İnsan oğlu adetâ bütün varlığı yerine geçen gizli ve aşikâr gururları ile yaşıyor, dünya denen bu cehennemde onlarla vuruşuyor, ondan gıdalanıyor. Sonra onları gizli bir bıçak gibi görünmeyen yerlerinde saklıyor. Celâl Hoca, dünyaya gelirken bütün gururlarından sıyrılmış, sade bu gururların kabuklarıyla doğmuştu. Başkaları ise gururlarını asıl benlikleri olarak içlerinde saklarken ondaki bu kabukları gurur diye çok defa kendisine hücum ettiler, zülmettiler ve kendi içlerinde gizlenen gurur ile Hoca'yı incittiler. Nasıl af dileycekler?.. Nasıl affedilecekler? Bilmiyorum. Bildiğim bir şey varsa; Hoca'nın onları pek kolaylıkla affedeceğidir. Çünkü O, ümmetinin hepsi için rabbinden af dileyen peygamberin sevdiği ruhlardandı. Evet, Hoca'nın gurur ve benlik tarafı bomboştu. İdrak ve iman âlemi ise bir ummandı. Veyl onu anlamayanlara!..

Hoca'mızın fikir ve ilim hayatını gerilerde bırakan bir mınıkaya tırmandığımız halde onun zekâ ve karihasının bir başka

bölgesini de anlatmaktan kendimi alamıyacağım. Arabî üstadı, Türkçe muallimi, felsefeci, kelâmcı, fıkıhçı ve ahlâkçı Celâl Hoca, aynı zamanda, bütün bunlarla beraber emsalsiz bir tarihçi kabiliyet ve metoduna sahip bulunuyordu. İslâm ve Osmanlı tarihinde üstaddı. On dokuzuncu yüzyılda son üç padişah devrini kimsenin bilmediği kadar biliyordu.

Malûmdur ki tarih sanatında esas, hâdiselerin zaman içinde sıralanması demek olan terkidten ziyade, vesikaların toplanması ve tenkid edilmesi mânasına gelen tarihi tahlil meziyyetidir. Hoca'nın en fazla, vesika toplamaya kabiliyetli, sabır ve sürekli çalışma sevgisiyle süslenmiş harika denecek bir hafızası vardı. Okuduğu ve duyduğunu asla unutmuyordu. Lâkin tarihçi için bu da kâfi değildir. Bu meziyet, sade ayaklı kütüphaneler meydana getirir, vak'anüvisler yetiştirir. Tarihte bundan daha mühim olan, toplanan vesikaların, zekânın gergin yayıyla hallaç pamuğu halinde atılması gibi bir şey olan tarihi tenkittir. Tarihi intikad, hayatının maddî seyrinde talihsiz olan üstadın hep üstadlara rastlamaktaki müstesna talihiyle, yine bir üstadın tarihî talim etmiş olması yüzünden onda eşine az rastlanır bir kuvvet kazanmıştı. Esasen onun ruh yapısında büyük, müstesna, kendinde barınan bütün ruhî canlılığın özü kalbiyle zekâsının müşterek cevheri, imanının da ilâhi üsaresi olan bir tek cevher vardı: tahkik.

Onu gramerci yapan da bu cevherdi; felsefeye yaklaştıran da o, tarihin tarlasına getiren de yine bu cevher oldu. Hoca hakikat araştırmak için yaratılmıştı. Hakikati seviyor, Hakka tapıyordu ve bu yolda can vermişti. Bin canı olsaydı her birini bu yolda vermekten çekinmiyeceği muhakkaktı.

İlim ve din vâdisinde sohbetler sultanı oldu. Bu sahalarda onu dinlemek, asırların kucağında dinlenen tatlı maziden sevdâ sesleri almak gibi bir lezzet, tükenmez bir tat getiriyordu. Hakikat, kendisine bağlanan sevgi ile ve bir de kendisine en çok yakışan hürmetkâr üslup ile birleşince doyulmaz bir lezzet kazanıyor. Hocanın üslûbu hakikat konularına bağlanınca adeta değişir, bir aşk ve şevk şelâlesi olurdu.

Bir takım ölü ve katı kâideler araştırma hevesiyle insanın ruh yapısını, sırf ruhî olan özünü gözden kaybeden taklitçi mutaassıplara nazaran hocanın şahsında koca bir garp, muazzam bir rönesans görmek kabildi. Garbı görmeden kavramış, ahlâkını ve düşüncesini takdir etmiş olan üstadın bu halini de bir ilâhi lûtuf sayıyorum. Hem de Şarkın ruhunu feda etmeksiz bu garba açılış, onun cidden bir rönesans adamı olduğuna alâmettir. Maddenin üstünde insanı insan yapan seciyye azameti, ruhunu muhafaza gayreti, maddeye sürünmeyen bu ilâhi duygu Sokrat'tan İsa'ya, Mevlânâ'dan Kant'a kadar uzanan zincirin ucunu, merhum üstadımızın hürmetkâr ellerine tevdi etmiştir. Vicdanları Allaha bağlayan bu kutsî zincir vücut ötesindeki bu ahlâk zinciri, onda İslâm şeriatının ortaya koyduğu ve hareketlerimize kılavuz olan kaidelerle birleştirilmiştir. Onda hem vücuttan habersiz, vücuda üstün olan ahlâk nizamı, hem de hareketlerimizi pek yakından takib eden şeriatın işaretleri yanyana, eksiksiz barınmakta idi.

Kalender değildi, bütün ömrünce kaide ve kanun adamı olarak yaşadı. Konuşurken, düşünürken ve yaşarken de bir garplı insan gibi ciddi idi. Bir sözünüzü on sene sonra da değerlendiren ve onunla karakteriniz hakkında bile hükümler verirdi. Kendi hükümlerinin ciddiliği, yalnız bir ömür yaşamağa kuvvet kazanacak kadar değil de, ebedi olmaya hak kazanacak kadardı. Bir garplı gibi insan değerini takdir ederdi. Kendilerini Kur'ân yolunda zannettikleri halde, insanı küçümseyen ve değerini bilmeyen şarklı dîn adamlarından onu ayıran en kesin ahlâki karakter bu idi. İnsana değer verir ve hürmet ederken gerçekten Kur'ân yolunda olduğu görüldü. Hangi konuda olursa olsun iyi hemde pek iyi bilmediğini söylemez, hata yapmaktan günah işlemek kadar utanırdı. Ömründe bir defa vâki olan, bir mahkeme huzurunda yaptığı şahitlik, onda te'siri pek uzun süren buhran doğurmuştu. Yaşarken verdiği söz kadar hareketlerini dahi bir mukavele senedi sayan insandı. Ciddiyetsiz sözlerle hareketler, huzurunu en fazla bozan şeylerdi. En çok, ciddiyetsizlikten kaçardı. Ancak masumane şakayı sever, lâkin

alay nedir bilmezdi. Bu yüzden bazan, bir alayla karşılaşılup örtülecek bir çok beşerî zaafı onda ciddî hayat meselesi ve itham konusu olabiliyordu. Nefret ettiği başka bir şey de kurnazlık ve siyasetti. Kalbe karşı kullanılan kurnazlıkla siyaset, onu sakatlarcasına yaralardı. Şüpheyi bilmeyen bu insanın içindeki en derin yaralar, siyaset ve fitne sahiplerinin, kalbinde açtığı yaralar oldu.

Hoca yalnız Hakkın düşmanlarına garazkârdı; haksızlığa düşmandı; imansızlığa karşı idi; mantıksızlığa tahammülü yoktu. Bu sahalarda kendi şahsına çevrilen insanlara karşı düşmanlık bilmedi. Ancak çok hırpalandığı, kalbine zulm edildiği zaman kırıldı: Masum çocuk kalbiyle kırıldı. Kalbini korumak için böylelerinden uzaklaştı.

Maharetli sahtekâr dünya adamı, onun bu sâfiyetini küçümsüyor, hasis emelleri hesâbına onun saf kalbine karşı hücumu geçmeden önce kendi sahip olduğu maharetle, başkalarının gözünde onu karalamakla işe koyuluyordu. Hocanın, bunların darbeleriyle cehennem hayatı yaşadığı zamanlar olmuştur.

Her büyük şahsiyyet gibi hürmetkârları çok, lâkin dostları azdı. Pek az insanla görüşmekten hazzederdi. Büyük ve gerçek dostları mâzide kalmış. En sevdiği ve en çok beğendiği insanlar, hepsi de Hakkın rahmetine kavuşan: Babanzâde Naîm Bey, Şâir Mehmet Âkif ve Şeyhul İslâm Mustafa Sabri Efendi idi. Birincisinin kemâl halinde olan fazileti, ikincisinin dehası ve karakteri, üçüncüsünün yine ilmiyle beraber siyasi sahada gösterdiği cesaret ve celâdeti onda üstün bir hayranlık doğurmuştu. Milletimizin san'at ve siyaset tarihinde, irfan ve karakter mâzisinde bu insanları birer harika addediyordu. Mehmet Âkif müstesnâ olarak maalesef diğerleri gençliğimize örnek alınıp son nesilleri içerisine yuvarlandığı çukurdan kurtaramadılar. Onların ilmi de, fazileti de, cesareti de bizim için artık birer efsânedir. Celâl Hoca bu tarihin veda halkasını düğümledi.

Düşüncelerini asla gizlemeyen karakterin sahibi olarak o, yaşadığı bedbaht devirlerin hiç birinde ikbal adamı olmadı.

Gençliğinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin hareketlerine muhalif kaldı. Bu zümrenin eliyle gelecek dinsizliğin memlekete en büyük felâketi getireceğine inanmıştı. Siyasi bir zümreye bağlanıp bir vazife almamakla beraber, bütün ömrünce İttihatçılık hareketlerine ve onun meşum devamına muarız kaldı. Anadolu'nun ruhunu teşkil eden İslâmın, bu ülkede, nefret ettiği yabancı ruhun meyvesi olan İttihatçılık zihniyeti ile boğulacağını biliyordu. Memleketin âtisi hakkında görüşleri karanlıktı. Vatan ufuklarında yeni bir ruhun İslâm güneşiyle doğacağı ümitlerinin büsbütün eridiğini görerek kahrolduğu, bütün ümitlerinin, her türlü teşebbüsleriyle beraber solduğu bir anda, İslâm dünyasını dolduran bu irfan ve iman güneşi ansızın sönüverdi.

O iki devrin tam ortasında yaşadı. Son bulan bir devri, hüsrân ve tehassürle selâmlarken hüsrânla dolu bir devrin başladığını gördü. Celâl Hoca geç kalmış bir Ebussuûd Efendi veya bir İbni Kemâl'di. Büyük adam ideâli, ilim ve hemâl sahibi büyük ruhların asalet ve deha payesi olmak şerefini sanki onunla tüketti.

Dünya cennetini o kendi kalbinde bulmuştu. Hz. İsa'nın: «Saf kalpler ne bahtiyardır! Zira onlar Allahı göreceklerdir.» Tebşiratına nâil olan, ancak asırlar içinde bir zuhûr eden nâdide ruhlardandı. Tasavvuf insanı temizler. Amma yeryüzünde hiçbir temizlenme insanı bu derece saf bir kalbe sahip kılamaz. Böyle doğmak gerektir. Bizim olan, yaşarken bu kalbi pak saklamaktır. Bütün ömürleri hırs ve cidâl, haset ve gurur fırtınası içinde geçen insanların arasında, hem de aynı dünyada bu meşum fırtınadan habersiz yaşadı. Aynı dünya içinde herkes başka bir dünya yaşıyor. Onun dünyası, Hakkın emirleri ve hakikatin hatlarıyla dopdolu sakin bir liman, dümdüz bir yol, beyaz, lekesiz bir kıyı. Ve kendisi sakladığı emaneti, hem de zekânın hançeriyle asla yoklamaksızın muhafaza ettiği emaneti, bu kıyıya gelecek geminin sahibine teslim etmek için burada tam yetmişdokuz yıl bekleyen yolcu, bir gün: «ver emânetimi» diyen nidaya

bir lâhzada teslim oldu. «Al onu» diyecek kadar bir benlik bile kullanmadan emaneti sahibine teslim etti.

Dünyada bıraktığı ruh ve ahlâktan ibaret eser gözler kamaştırarak. Arz üzerinde böyle bir insanı tanımak belki kolay oldu. Lâkin bir tanesini daha bulabilmek çok güçtür. Hakikaten güçtür, belki de imkânsız. Öyle bir zekâ, o derece kesin bir ihata ve harika denecek bir hafıza faaliyetinin öylesine kuvvetli bir terki kabiliyeti ve öyle keskin tenkîd cihazıyla birleştiğini düşünmek akla hayret vericidir. Bütün bu zihnî meziyetlerini bir de kalbinin ve ahlâkının faziletleriyle tamamlayınız: Ortaya çıkan hüviyet yine de Allâha imanının ve Resulullah'a olan muhabbetinin yanında güdük kalır. İşte kâmil insan ve müslüman buna denir. O öyle bir insandı ki kendisini her tanıyan, hayır sade onunla temas eden kendisine birşeyler borçludur. Onun yanından hiç bir şey almadan ayrılmak yokdu. Mutlaka birşeyler verir: Ya ilminden, ya faziletinden, ya da imanından veya bunların hepsinden... Bize çok şeyler bağışladı... Bunların bir kısmını anlatmak, sayıp dökmek kabil olsa da, birçoğunu anlatmak imkânsızdır. Onlar ulûm-u mükâşefe gibidir; kalemle anlatılmaz, ifadeye sığmaz, söz kıyafetine bürünmez, beyana âsîdir. Hocayı sadece görmek ve dinlemek kâfi idi; ama kuyumcu için. Hoca insan kuyumcusunun gözünde benzeri bulunmaz bir cevher-i ruh idi. Onu şimdi hatırlamak da tasfiye edici hal getirir. Hocamızı düşünerek ruhumuzu temizlemesini bilmezsek onu anlamadığımızı kabul edelim, hatta onu görmediğimizi. Öyle adamlar vardır ki onların yanında eşya da nefret mevzuu olur. Yine öyle adamlar vardır ki onlardan ayrılmayan her şey korku mevzuudur. Öyle insanlar da vardır ki kendileriyle birlikte her şey sevgi mevzuu olur. Zaman ve mekân, hayat ve eşyâ, hatta ölüm bile onlarla beraber olunca sevilir. Muhitini de masum ve güzel yapan onun varlığını ebediyete intikâl ettiren ölüm, şu anda öyle hissediyoruz ki, fena ve tehlikeli bir şey değildir, ölüm de güzeldir. Zîra bu geçidin ötesinde onun gibi güzel ruhlar barınmaktadır. Hepimiz eminiz ki vefakârlığın âşığı olan, vefasızlığı her şeâmet gibi anlamaktan dâima uzak

yaşamış olan Celâl Hocamızı günün birinde — birer birer sıramız gelip de — ebedî âlemde barındığı büyük aydınlıkta bulduğumuz zaman, o bizi hep aynı dost kalbiyle karşılayacak, yine o tatlı tebessümü ile selâmlıyacak, belki de aynı mâsum şakalarını yapacak ve sahib olduğu baba şefkatiyle bağrına basacaktır. O zaman, o Rabbine kavuşmuş olduğundan büyük muradına ermiş, biz onu aynı hâliyle, fakat mesut ve mutmain bularak hasretimizden ancak o zaman kurtulmuş olacağız.

Nurettin TOPÇU

CELÂLEDDİN ÖKTEN

Her devrin, her meslekte yetiştirdiği mümtaz şahsiyetler vardır. Bu simalar o devirlere bir ıftihar vesilesidir. Millî ve ilmî tarihimizin kıymetini arttıran bu değerler, zaman zaman birer âbide gibi görünürler. Fakat bizde çalışma metotlarının hususiyetleri vardır. İlmin sadırdan sadıra intikal edeceği kanaati birçok değerlerin ilmî tetkiklerini satırlara geçirmemiştir.

Her devrin yetiştirdiği yüzlerce âlimin arasında bir istatistik yapılsa eser verenlerin sayısı yüzde onu bulmaz. Diğerleri ilmî mahsüllerinin hasılasını birlikte götürmüşler ve gelecek nesillere bir şey bırakmamışlardır.

Bu meyanda yine birçok ilmî değerlerimiz vardır ki yazdıkları eserleri malî imkânsızlıklar yüzünden neşre muvaffak olamamışlar, bir kısmı kütüphanelere vakfetmiş, bir kısmı da vârislerin elinde mahvolup gitmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığının yayın teşkilâtında mevcut tahsistattan bir kısmı bu hayırlı işe sarfedilmezse pek çok eserler nisyan çukurunda gömülüp kalacaktır.

Çağdaşlarımızdan muhterem fâzıl merhum İsmâil Sâib Efendi, devrinin eşsiz değerlerinden biridir. Yalnız muhitinde ve bütün Türkiyede değil, müsteşriklerin bile ilmî araştırmalarında baş vurdukları yegâne merci' idi. Bizzat müsteşriklerden dinledik: «İsmâil Efendi eğer yazsaydı kütüphaneciliğiniz, irfan hazinesinin altın anahtarını elde etmiş olurdu.»

Merhum bir gün, neslimizin okuma hususundaki lâkaydi-

sinden acı acı şikâyet ederek bugün gençliğin kaçta kaç okuyor. Kütüphanelere gelen gençler, sessiz bir mütâlâa salonu buldukları için mektep kitaplarını açıp çalışıyorlar, eslâfı tetkik eden pek enderdir. Bize eser yazmıyorsun diyorlar, kimin için yazacağız?...» demişti. Garplı bir profesöre bunu naklettiğim zaman: «İşte şark ve garptaki telâkki farkı budur. Bizde âlim, mutlak ilim âlemi için eser yazar, şarkta ise, bir gaye için ilim adamları eser yazmışlardır, ve önsözlerinde bunu belirtmişlerdir.» dedi. Her ne kadar bu hüküm söz götürürse de, pek kolay reddedilemez.

İşte rahmetle anmak istediğimiz merhum Celâl Hocamız da vâdisinde kaybettiğimiz kıymetlerden biridir. İlkten itibaren bütün tahsil serisini arkadaşları arasında teferrüd etmek, yani tek kalmak suretiyle ikmâl etmiştir. Hem medrese ilimlerini, hem müsbet bilgileri birbirine karıştırmadan yerli yerinde, enine boyuna tetkik etmek suretiyle tahsil etmiştir. Merhumun hususiyeti, hezâr fenlikte değil, yani çok şey bilmek için çalışmak değil, öğrenmek istediği ilmi veya meseleyi kendisinde ve başkasında hiç tereddüd bırakmayacak şekilde tetkik ile neticeye varması idi. Yanında mühmil bir cümle söylemek mümkün değildi. Derhal mantık kurallarına vurur, cümle veya fikir sakatını ortaya koyardı. Dâima hürmet ve rahmetle andığı üstâd merhum profesör İzmirli İsmâil Hakkı Bey'in bilgisini ve tahkik metodunu beğenir, takdirle yad ederdi.

Felsefe hocalığına başladıktan sonra içtimâî meselelerdeki mütâlâa ve düşünceleri başka bir hususiyet almıştı. Garbın metodu, düşüncesine de ayrı bir istikâmet vermişti. Dinin muamele ve içtimâiyâyâ taallûk eden birtakım hükümlerini zamanın ihtiyâcına göre sevkederken hiçbir zaman kendi başına içtihadâ kalkmaz, ittifak edilmemiş de olsa ilmî bir otoritenin işe yarayacak bir fikrini sened olarak ileri sürer ve bu suretle iddiasına bir mahreç bulurdu. Meselâ: «Zamanın değişmesiyle âhkâmın da değişeceğine dâir olan hukuk kâidesini herkesin şahsî kanaat ve içtihadına göre serbest bırakmak istemez, bütün ihtilâflı meselelerin teşkili lâzım olan içtimâî ve iktisâdî bir ilim şûrasında

görüŖülmesini ve bir karara bağlanmasını prensib olarak kabul ederdi.»

Üniversitede arab edebiyatını Mostor müftüsü Ali Fehmi Efendi ile Şevket Beyden okumuştı. Üniversite dışında hususi olarak Şevket Beyden beşbin beyit okuduğunu ve Şevket Beyin bu husustaki derin vukufunu, İstanbula gelen Arab üdebasını hayrette bıraktığını hikâye ederdi. Aldığı notlardan bir iki defteri ben de gördüm. Terceme bakımından istifade edilecek mühim bir eserdir. Bu defterler Yüksek İslâm Enstitüsü tarafından vereseden tedarik edilir ve tabedilirse meslek adamlarına büyük faideler temin edilmiş olur.

Merhum üstadımızın kıymetli etüdlerinden biri de 1300 senedir devam eden ve asırlar boyu İslâm âleminde büyük münakaşalara yol açan ve bir takım mezheb ve mesleklerin teşekkülüne sebep olan Hz. Ali (Kerrem Allahu Vechehu) nin hilâfetiyle O'na muarız olan ashâb arasındaki şiddetli mücadele ve mukatelelerin hakiki ve tarihi sebeblerini araştırmıştır. Bu hususu tetkik ederken şu neticeye varmıştı. Müverrihlerin tarihi eserleri ile üdebânın yazdığı tarihlerin senedleri ihticaca yani delil olmaya ilmen yeterli bulunmadığı için ancak muhaddislerin tarihi, ilmi kıymeti hâizdir; kanaatine varmıştı. Bu tedkikleri müstakil bir konudur.

Muhterem hocamız emekliye ayrıldıktan sonra yapmış olduğu hizmetle de maarif tarihimize şükranla kaydedilmeğe lâyıktır. On sene evvel hayrat vazifelileri yetiştirmek ve İmam-Hatip okullarına bir temel hazırlamak üzere bir kurs açıldı. Ve bunun başına getirildi. Orada ilmine ve değerine inandığı bir kısım arkadaşlarıyla çalışmağa başladı. Maarif Vekâletinde Diyanet İşleri riyaseti murahhaslarıyla müştereken kurulan bir komisyonda salâhiyetle bulunarak İlahiyat liseleri programını hazırlamak hususunda önemli hizmeti sebketti. Sonra da açılan İlahiyat meslek okulunun başına geçerek müdür oldu. Meslekî dersler üzerine sebkeden hizmetleri çok büyüktür.

Yüksek İslâm Enstitüsünün açılmasını müteakip müessesenin tedris kadrosuna geçerek kendisinden beklenen kıymetli

araştırmalara rehber olacağı sıralarda ömrü vefa etmeyerek irtihal etti. Yetiştirdiği yüzlerce talebenin omuzları üstünde ebedî istirahatgâhına tevdi edildi. İlmi, sâ'y-ü gayret, tahkik ve himmet örneği hocamıza Cenab-ı Hak'dan mağfiretler niyaz ederiz.

Mahir İZ

MEDİNE HÂTİRALARI

İlim ve irfan semalarımızda her gün yeni bir güneşin ufuklarımıza veda etmekte olduğunu kalbimiz kanayarak müşahade etmekteyiz. Evet, güneşlerin batması, yıldızların akması, ufukların kararması hayat kanunlarının icabıdır. Hicran ve matemler içinde gurup eden manevi güneşlerin yerinde kandiller bile belirmiyor. Dün bir renk ve ışık sahnesi olan şen ve aydın ufuklar bugün simsiyah perdelerle örtülü.

Bu yıl manevi kıymetlerimizin en büyüklerinden birini daha kaybetmiş bulunuyoruz. Pek aziz ve muhterem Celâl Hoca'mız fani gözlerden nihan oldu. Dün, o tatlı sohbetleriyle aramızda yaşıyan o muhteşem varlık bugün cihankıymet hatıralar ile gönüllerimizi yakan bir destan olmuştur. Kendilerinden daha çok kıymetli eser ve hizmetler beklendiği bir çağda üstadımızın kaybolması, aziz memleketimiz ve bütün İslâm âlemi îân en büyük bir bahtsızlıktır. O şen bülbül, bu yaşlı bahçelere bir daha uğramıyacak. Bundan böyle biz onu aşk ve hasretler içinde anacağız, andıkça da hasreti ile yanacağız.

Medine-i Münevvere'ye tekrar gelmelerini beklerken bir kuş gibi didar âlemine uçuştuk. Rabbimiz, cümlemizi bütün sevdiklerimizle Cennette cemetsin. Sevgili Peygamberimizin «Livâ-ul-Hamd» isimli sancağı altında toplanmak saadetini mazhar kılsın.

Merhum Hocamızla Hac yollarında, mukaddes makamlarda ve bilhassa Medine-i Münevvere'de geçirdiğimiz uzun zamanla-

rın, kıymetli hatıraları, böyle birkaç sahifelik makaleye sığmayacak kadar çoktur. Onlar ancak müstakil ve muazzam bir kitap halinde ifade olunabilir. Çünkü her sohbet ilmî, felsefî, tarihî, tasavvufî birer konferans oluyordu. Yalnız, bu günlerde muhterem üstadımızın aziz talebeleri ve kadirşinas dostlarının bir kitap hazırladıklarını haber alınca, o kıymetli kitapta şu Medine-i Münevvere hatırasını takdim ediyorum. O büyük mücahidin rahmetle anılmasına vesile olursa kendimi bahtiyar sayarım.

Bu kıymetli hatıra; merhumun, defalarca göz yaşı dökerek anlatmış oldukları çok mühim bir vak'anın hikâyesidir ki; onda, hazretin ilmi, felsefî ve tasavvufî görüşlerinin hülâsası en asil ve en gerçek bir çerçevede tablolamış olarak görülecektir.

Arz ettiğim gibi, üstadımız bu hikâyeyi birkaç defa kısaca anlatmışlardı. Fakat bir gün Medine-i Münevvere harem şerifinde yatsı namazını bir arada kıldıktan sonra ikamet buyurdıkları otelin bahçesinde, başbaşa dertleşmek üzere gitmiştik. Merhum, muhterem kerimelerine: «Kızım!. Biz Ulvî beyle bahçede biraz oturacağız.» dediler. Ve bahçedeki hurma dallarından yapılmış kürsülerin üzerine oturduk. Ah!.. O tarihî gecenin bütün varlığına hâkim olan kudsi heyecanını asla unutamam... Meselâ: gecenin sükûneti, bahçenin sessizliği sanki içinde buhurdanlar tüten ve çevresi bütün vecdle dolu bir mabedi andırıyordu. Manevî bir kokunun ruhumu mest ettiğini hissediyordum. Şübhesiz ki İslâm dünyasının binbir ucundan Huzur-i Fahr-i Risalet'e bunca muattar ve mukaddes salat-u selâmlar, yanık feryad-u figanlar, derunî dehalet ve münacatlar, kaside ve neşideler arzolunuyordu. Her nekadâr fânî gözler bu manevî tecelliye göremiyorsa da ebedî olan ruh derin bir istiğrak neşesi içinde bunu seziyordu... Şu satırları yazarken sevimli simaları gözümün önünde canlanmakta olan mübarek Hocam, muhterem peygamberimizin Medine-i Münevvere'ye şeref verdikleri ilk günü anlatıyorlar; O aziz ve cihankıymet misafiri karşılamak saadetini mazhar olan bahtiyarlara hayranlık hislerini ağlar gibi bir sesle ifade ediyorlardı. Gerçek îmanın, ahlakî vicdanın, ilâhî aşk ve derunî vuslatın, dünyada en

büyük bir devlet olduğunu tavsif ederlerken, sanki bir gül bahçesine girmiş gibi olmuştum. Her cümleyi âdetâ gül koklar gibi dinliyordum. Derken üstad, Medine-i Münevvere'ye o defaki gelişlerinin sebebini anlatmaya başladılar. Artık bu müstesna mâcerayı, hatırımda kaldığı kadar; bizzat kendilerinden dinliyelim:

«Hacdan memlekete döndükten sonra, içimde bir aşk ateşinin yanmakta olduğunu hissettim. Ömrümde görmediğim bir ateş, gün geçtikçe artıyordu. Adetâ kalbimin alevler içinde yandığına şahit oluyordum. Bilad-ı mukaddese'ye ait o mübarek ve muazzaz hatıralar hayalimde canlanıyor, beni deli, divane ediyordu. Mekke-i Mükerrerme'yi hatırlayınca, Kâ'be-i Muazzama bütün heybet ve celâli ile bir nur deryası halinde dalgalanıyordu. Tavaf edenler sanki ışığın etrafında narin cismini ateşlere atan pervaneler gibi yanıp dönmekte ve dönüp yanmakta idiler. Bembeyaz ihramları ile hacılar, nurdan denizlerde yıkanan ruhları andırıyorlardı. İçten gelen o yanık sesleri ile «lebbeyk!..» diyerek Arafat'a çıkmaları, bütün maddî âlemlerden, süflî emel ve ihtiraslardan temizlenerek, tertemiz bir ruh neşesi içinde nur ülkesinde yükseliyorlar, başka âleme uçuyorlardı.

Evet, Hac'dan geldikten sonra memlekette okunan ezanlarda «Eşhedü enne Muhammed-er-Resûlullah» cümle-i celîlesini işitirken, Medine-i Münevvere gözümün önünde canlanıyor. O mübarek beldenin taşı, toprağı gönlümde tütüyor. Ravza-i Mutahhara eşsiz bir çiçek bahçesi gibi hayatımın ufuklarını süslüyor. Ruhuma yayılan kokular bütün varlığını mest ediyordu. Yüce Peygamberim, sanki bu günâhkâr ümmetine iltifat buyurarak «Dergâhımızın kapısı açıktır, gel!..» diyordu. Güzel Medine, candan ve cihandan geçen Mecnunun haline acıyan Leylâ gibi, bu naçize şefkat ve merhamet, vuslat ve şaadet dolu âğuşunu açıyordu. Biçare gönlüm diyordu ki; o mübarek iklimi varınca, derdimin devasını bulacağım. Hz. Bilâl-i Habeşî'nin yerleri, gökleri vecde getiren ezanını işiteceğim. Zaman oldu ki, gündüzleri hayal ve hatırımdan çıkmayan bu lahutî manzarlalar, geceleri rüyama girmeye başladı. Kalbimin ateşler içinde

yandığını hissederek, hıçkırıklarla uykudan uyanıyordum. Benim bu halimi gören vefakâr refikam, halimi soruyor ve bana ne olduğunu öğrenmek istiyordu. Kendisine içimde yanan ateş, bir bardak su ile değil, denizleri dökse yine de sönmeyecek, diyordum. Evet, öyle geceler geçirdim ki; sanki yattığım yatak bile ateş kesiliyordu. Kalkıp abdest alıyor ve namaz kılıyordum. Secdelerde döktüğüm göz yaşları ile içimde biraz serinlik, ruhumda biraz inşirah, vicdanımda huzur ve itminan buluyordum. Ve Mabud-u Bil-Hakk'ıma elimi açıp, boynumu büküp yalvarıyordum: «Ey benim Allahım. Halim sana malûm ya rabbi!.. Bütün ömrüm gaflet içinde geçti. Huzuruna çıkacak yüzüm yok... Beni kulluğa kabul eyle!.. Afv ve mağfiretine lâayık kıl!.. Habibinin civarını nasib et, yüksek şefaata nail eyle!..» Yanık bir şairimizin şu beyti o zaman lisan-ı halim idi:

Ya Rab meded et, derdime dermanımı göster!

Ya canımı al, ya bana cananımı göster.

Ağlatma beni, Yusuf-u Ken'anımı göster.

Bu minval üzere, aylar geçiyor, fakat ben ateşler içinde yanıyordum... Gönlümün derinliklerinden durmadan çağlayan bir ses bana: «Ey biçare âşık! Senin derdinin dermanı oralandadır. Sen onu hayma-i Leylânın civarında bulacaksın... Beytullahı tekrar görmeden, Hacer-ül-Esvede yüz sürmeden, Huzur-i Habib-i Kibriya'da göz yaşlarınla — Esselatu vesselâm aleyke ya seyyidî, ya Resulellah!.. — demeden bu hicran sona ermiyecek, kalbinde yanan ateş sönmeyecek.» diyordu.

Artık yola çıkmağa karar verdim. Fakat yalnız değilim ki, âile, çoluk çocuk, yakın uzak akrabalar var... «onları nasıl ikaz edeceğim, beni yakan ateşi onlara nasıl anlatacağım?..» Derken onlara da derdimi anlatmaya ve nihaî kararımı bildirmeye azmettim... Merhum Mehmet Âkif'in Necd Çöllerinden Medineye adlı ölmez eserinde:

«Eserdi kumda yüzerken, serin serin nefesin.»

«Akan sular gibi çağlardı her tarafta sesin.»

dediği gibi, yollara düşecektim... Aile efradım, beni vaz geçirmek için çok uğraştılar. En sonunda gördüler ki ben bu yolda ölmeye kararlıyım. Bütün maddî kıymetler gönlümden silinmişti. Ne ağır yol masrafları, ne de yolda maruz kalacağım sıkıntılar gözüme görünmüyordu. Nihayet, benim bu ciddi halimi gören kızım beraber gelmek fedakârlığını gösterdi. Kızımın bu itaat ve ferağatını unutamam. Görüyorsunuz ya bana annelik yapıyor. Bütün zahmetlerime katlanıyor. Gerçi evlâtlarımın hepsinden memnunum, rabbim cümlesini aziz etsin. (*)

Kızımın bana yol arkadaşı olacağını görünce, artık gamlı yüzüm güldü. Yanan kalbim bir parçacık olsun serinledi. Vaktaki yola çıktık, artık ömrümün en tatlı anlarını yaşıyordum. Cidde'ye geldik, Mekke-i Mükerrreme'ye hareket ediyoruz. Fakat kalbimde ateş yeniden alevlenmeye başladı... Gözlerimden boşanan yaşlar ihtiyar ve irademi selb ediyor, hıçkırıklar sesimi kesiyor ve nefesimi tıkıyordu. Beni bu büyük saadete erdiren Allahıma karşı sonsuz şükranlarımı arz ederken, «bütün kusur ve günahlarımla dergahına geldim. Gerçi ben bunlara lâıyk değilim, fakat sen kabul etmezsen ben kimlere iltice ederim? Hangi dergâhın eşiğine kapanırım? Senin kapından başka kapım var mı?» diyerek, Mekke-i Mükerrreme'ye vasıl olduk. O mu-kaddes beldenin bütün ibret ve mucize dolu tarihi, bilhassa sevgili peygamberimizin dün mazlum olarak oradan çıkışı bu gün muhteşem feth ordusu ile girişi bütün azameti ile hayalimde canlanıyor... O büyük ve ulvî hatıraların ihtişamı içinde Harem-i Şerife yaklaşıyordum. Sanki ben de o bahtiyarların içinde idim. Artık Bab-us-Selâmdan girip de Kâ'be-i Muazzama'yı karşımda görünce tamamen kendimden geçmişim... Delil efendi elimden tutuyor ve şu: «Ya rabbî Kâ'be-i Muazzama'nın

(*) Bir hadis-i şerifte: «Allahın rızası, ana ve babanın rızasındadır.» buyurulmuştur. Binaenaleyh Cennetmekân Hoca efendinin asil evlâtlarını bu büyük mazhariyetlerinden dolayı tebrik ederim. Zaten hayırlı evlât bırakıp giden baba bahtiyardır. Aziz evlâtları tarafından daima rahmetle anıldıkça ruhunun şad olduğunu, kabrinin nurla dolduğunu duyar.

şan ve şerefini, celâl ve mehabetini, azamet ve ihtişamını artır!..» mealindeki duayı okuyordu. Göz yaşları içinde Metafa girdik... Mübarek Hacer-ül-Esvedî öperken, ruhumu gaşy eyleyen o lâhûtî kokunun hâlâ mest ve hayranıyım... Tavafa devam ediyoruz, fakat ben asla bu âlemlerde değilim... Beytullahı Hz. Âdem Aleyh-is-selâm'dan bugüne kadar tavaf edenler ve onlardan evvel binlerce sene meleklerin tavaf etmesi... Bilhassa Hz. İbrahim'in, âilesi Hacer annemizle oğlu İsmail Aleyh-is-selâmı yapayalnız Beytullahın civarına bırakarak, göz yaşları içerisinde Arz-ı Ken'âna gitmesi... Ve buna benzer nice kudsi hatıranın vecdi içinde tavafı ikmal ettim. Uzun yıllar günahlarla kararmış olan yüzümü Mültezim'e koyduktan sonra kalbimdeki ateşin sükûnet bulmakta olduğunu ve şuurumun tabii haline avdet ettiğini hissettim.

Evet şunu tekrarlamak isterim ki; bu müstesna hâdise benim için en büyük bir ders ve hayatımda en mühim bir dönüm noktası oldu. Nitekim Resûl-ü Ekrem efendimiz: «bir saatlik tefekkür, altmış yıllık nafîle ibadetten hayırlıdır.» buyurmuşlardır. Yüce peygamberimiz bu hadis-i şerifleri ile öyle mühim ve derin bir meseleyi halletmiş oluyorlar ki; tefekkür saatlerinde insan, bütün tasavvurlarının tasdik olunduğuna, varlığının her zerresi hakkın tecelliyatı ile dolduğuna şahit oluyor. O lâhûtî anlarda bütün şüpheler siliniyor, sebep ve müsebbipler silsilesi kesiliyor... İmanın artık yakîn ve itminan derecesine vardığı bütün ulviyeti ile temaşa ediliyor. Binaenaleyh ruhun o yükseliş anlarının bir lahzası, gafletle geçen bin ömre değişilmez. Rabbim imkânlar verse Kur'ân-ı Kerim ve felsefe ünvanı altında bir eser yazacağım. Felsefenin ömrü boyunca tesbit edememiş olduğu tevhid hakikatını, Kur'ânı Kerimimizin, Âyet-ül-kursî ve İhlas sûrelerinde nasıl billûrlaştırdığını arz etmek en büyük emelimdir. Bu sebepten, bu asırda din âliminin garbı anlaması, felsefeyi bilmesi ve düşmanı kendi silâhıyla vurması son derece zaruridir fikrindeyim. Çünkü insan bilme-yince öğretemez, görmeyince dinini bizzat düşmanın kullandığı modern ve objektif silâhlarla müdafaa edemez. Bence bu mesele

bu gün islâm dünyasını alâkadar eden en hayatî meselelerdendir. Ve bunun izahı çok uzun sürer. Bunu ayrı sohbetlerde arz ve beyan etmek isterim. Görüşlerime iştirak etmediğiniz yerlerde münakaşa etmenizi ve beni tenkid ve ikaz eylemenizi de ayrıca hatırlatırım. Zira yine Âkifimizin:

«Gitme ey yolcu beraber oturup ağlaşalım!»

«Elemim bir yüreğin kârı değil paylaştım.»

dediği gibi, her müslümanın bu mühim meseleyi müdrik bulunması ve çare araması zarûridir. Yoksa iki asırdan beri bütün dünyayı alt üst eden ve milletlerin sinesinde onulmaz yaralar açan «maddeci Pozitivizm» tehlikesi bir yangın gibi saçakları sarmak üzeredir... Binaenaleyh din âlimlerine pek büyük vazifeler düşüyor. Bu asırda onun yükü dağlardan ağırdır. Zira, dünün cihad şartları ile bu günün savaş sistemleri hayli değişmiştir. Fikirlerin mücadele serisi demek olan felsefî doktrinlerin boğulduğu girdaplarda her zaman imdada koşacak yegâne kurtarıcının din olduğunu; asrın ifadesi olan tatbiki mantık kaideleri ile isbat etmek lâzımdır.

Bahsimizden uzaklaşmış olmıyalım. Binaenaleyh tekrar ediyorum: İman, kemalini bulması için peygamberlerin irşadına, kısacası Kur-ân-ı Kerimin nuruna, Fahr-i cihanın destûruna ihtiyaç vardır. Bütün ömürleri boyunca bu ilâhî temaşanın feyzi ile mest-ü hayran yaşayan âşıklar ve o tecelli nuruna garkolmuş arifler ne bahtiyar insanlardır, değil mi? Ben böyle izafi bir neşenin zevki ile ihtiyar ve irademi kaybettim. Ve kalbimde yanan ateşlere tehammül edemiyerek çöllere düştüm de acaba Cenabı peygamber, Hira dağında ilk defa Cebraail ile buluştuklarında ve ulu dağların kabul etmediği emaneti deruhte ettiklerinde neler görmüşler?.. Neler duymuş ve neler sezmişlerdir?.. Hele o cihan tarihinin en büyük ve en müthiş hâdisesi olan «Mîrac» ne harikalar harikası bir tecellidir!.. Fikrî ve ruhî sapıklıklar içinde kahr olup giden perişan insanlığa anlatmak lâzımdır ki Hakikat-ı Muhammediyenin hayranı olma-

yan ve o lâhûtî zevk ve neşeyi bulmayan her hangi bir felsefe cılız ve sönüktür. En acı mahrumiyetler içinde yaşamaya mahkûmdur. Bu nurun feyzinden mahrum yaşayan bütün tefekkür sistemleri insanın fikrini asla tenvir ve kalbini tatmin edemez. Ruhunu kemal ve cemâl ufuklarına yükseltip iç âlemini huzur ve saâdete kavuşturamaz.

Sultanım!.. Bu derdin sonu gelmez, nurlu mevzu fani ifadelere sığmaz. Nerde ise sabah ezanları okunacak... Konuştuğum kadar daha konuşsam kalbimin derinliklerindeki dile gelmez. Hislerimi istediğim gibi ifadeye imkân bulamıyorum. Çekdiklerimi bir ben bilirim, bir de Allah... Şu kadar var ki; beşerî aczimi itiraf ederken ve ifadenin en samimi tercümanı olan göz yaşlarımı dökerken tatmin bulduğumu hissediyorum.»

Cennetmekân Hocam; bu son sözleri titrek bir sele ifade ederken, ben söze karışarak: «efendim malûm-u âliniz, aynı hal-den her edip, her şair ve her âlim şikâyet etmemiş midir? Bakınız Âkif de bu dertten inliyor:

«Ağlarım, ağlatamam. Hissederim, söyliyemem.»

«Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bızırım.»

Bunun üzerine merhum, «Ulvi beyciğim. Âkif'in gölgelerinden hatırlınızda varsa birkaç mısra okur musunuz lütfen? Artık ben yoruldum, biraz da sizi dinliyelim.» demişlerdi. Ben de muhterem ve âlicenap hocamın emirleri üzerine şu parçaları okumuştum:

İlâhî pek bunaldım, nerde nurun, nerde gufranın?

Cehennem gezdirip dursun mu âfâkımda hicranın?

Evet gafletti sun'um, lâkin insan gaflet etmez mi?

Yıkandım bir ömürdür, döktüğüm yaşlarla yetmez mi?

Serilmiş secdemim inler durur yerlerde mîracı.

Semalardan gelir ummanların tehlîl-i emvacı.

Karanlıklar, ışıklar, gölgeler sussun ki Allahım!

Bütün dünyayı inletsin benim secdem, benim ahım.

O lâhûtî şarabın vahyi her zerremden inerken,
Bütün âhengi hılkat bir zaman dinsin enîninden.

Bütün dünya serilmiş sunduğun vahdet şarabından.
Benim mest olmayan meczubun Allahım, benim meydan!..

Bırak hasir kalan seyrinde miracım devam etsin!
Rükûum yerde titrerken, huşuum arşı titretsin.

— M. Âkif Ersoy —

Ali Ulvî KURUCU

GENÇLİĞİ

Muhterem Huzzar, (*)

Bundan kırk gün önce Hakka intikal eden büyük üstadım ve eniştem merhum Celâl Hocanın ruhu için tertip edilen bu toplantıda kıymetli üstadlar ve O'nun seçkin talebe evlâtları arasında, merhumla olan hususiyetimi anlatmak üzere bana da söz veren Teritp Heyetine teşekkür ederim. Konuşma esnasında vukua gelecek kusurlarımın müsamaha ile karşılanmasını ayrıca rica ederim. Zira aczimi bilirim; büyük varlık hakkında söz söylemek benim ne haddim, ne de hakkımdır.

Üstadla nasıl tanışmıştık:

Mütareke yıllarında idi. Bu tarihte ben Dâr-ül-Hilâfet-ül-Aliyye medreselerinin İptidâ-i Dahil kısmı talebesi idim. Hattâ o sene medreseler açılmamış, bu yüzden de bir senemiz heder olmuş bulunuyordu. O sıralarda ayrıca Hırka-i Şerif camiinin müezzini idim. Civarımızda Tarik-i Rifaiyyeden Ümmü Ken'ân dergâhında her Cuma namazından sonra Rifaî âyini icra edilirdi. O meşûm günlerin elem ve ızdıraplarını kısmen olsun dindirmek için biz de oraya gider, Cenâbı Hakka tazarruatta bulunurduk. Gelenler arasında ilmiyyeden, düzgün kıyafetli, altın kelebek gözlüklü, kumral ve zarif sakallı bir zat da vardı. Ciddi tavır ve edâsı, muhatabını teskin eden pürüzsüz ifadeleri, herkesin dikkatini çekiyordu. Ben de kendisiyle tanışıp, konuşmak

(*) Merhumun vefatının kırkinci gecesindeki anma toplantısında yapılan konuşma.

istiyordum, fakat her hususta ondan küçük olmam cesaretimi kırıyordu. Her hafta âyinden sonra dergâhın şeyhi merhum Kenan Rifâî'nin odasına giriliyor, ilmî ve tasavvufî sohbetler ediliyordu. Sohbetin devamı müddetince, merhum üstad orada-kilere merci ve mehaz oluyordu. Onun sohbetine hayran oluyordum. Bir cuma âyini müteakip okumuş olduğum «Kıyame» sûresi üstadın pek hoşuna gitmiş olacak ki dışarı çıkarken bana: «barekellâh sure-i şerifeyi ne güzel okudunuz!» diye iltifatta bulundu. Teşekkür ederek: «Kiminle teşerrüf ediyorum efendim?» dedim, «İstanbul sultanisinde Arabî müellimi(!)'yim» şeklinde cevap verdi. Müteakip haftalarda birbirimize daha fazla ısınarak, nihayet dost ve arkadaş olduk. Hocanın kendi tâbiriyle «ağabey-kardeş» olduk. Mekteplerin tatil devresine tesadüf eden yaz günlerinde sık sık İstanbulun civarındaki mesirelere gider, gezerdik. Bu meyanda fazl-ü kereminden istifadeye çalıştım. İkinci sene mekteplerle beraber medreseler de açıldı. Ancak hafta tatillerinde buluşabiliyorduk. Bazan tekkelere, bazan da Sarıcahanepaşı'ndaki Trabzonlu Hafız Osman efendinin kiraathanesine giderdik. Orada da hemen masamızın etrafı çevrilir, herkes hocayı dinler ve tenevvür ederdi.

Sene sonu gelmiş, imtihanlar yaklaşmıştı. Arapçadan Kâfiye okuyorduk, dersin hocası iyi ve zeki bir zat idi, fakat takrir ve ifadesi bozuk olduğundan bir şey anlıyamıyordum. Bir gün bu hususu merhum üstada açtım. Hocamızı sordu, söyledim. «Dostumdur, mesleğinde kıymetli bir zattır.» dedi. Yardımlarını rica ettim, kabul etti. Ne zaman ve nerede buluşursak hemen dersi takrire başlardı, hattâ Hafız Osman'ın kiraathanesinde bile. İş Arapçayla bitmiyordu, benim Fransızca ve riyaziyem de zayıftı. Yüzümü kızarttım, bu derdimi de kendisine söyledim, ona da muvafakat etti. Bir taraftan Kâfiye okuturken, diğer taraftan bana cebir ve Fransızca okutması ilkin hayretimi mücip olmuştu. Çünkü sarıklı ve sakallı hocalar arasında şark ve garp kültürüne vakıf böyle bir şahsiyete raslıyacağımı tahayyül bile etmemiştim. Dersler çok ciddi oluyordu, ders esnasında benim arkadaşlık sıfatım, yerini talebeliğe terkederdi, bazan

lâtifeye kaçacak olursam o hemen ciddileşir, ve: «ciddiyyete hezil karıştırma!» diye ihtar ederdi. Ders bitince biz yine arkadaş olurduk. Böylece imtihan gününe kadar beni yetiştirdi. Üstadın himmet ve inayetiyle her üç dersten de sınıf geçtim.

Cahiliyye devri Arap edebiyatını gayet iyi bilir, ezberinde beş bin beyit kadar olduğunu söylerdi. Fransızca'yı edebiyatı ile bilirdi. Türk edebiyatında ise Fuzulî, Nef'î, Baki ve Şeyh Galib'in hayranı idi, bu şairlerden de beş bin beyit belki daha fazla ezberinde idi. Bir muharririn yazdığı gibi hakikaten korkunç bir hafızaya sahipti. Unutmayı inkâr eden bu zat için kırk sene önce aramızda geçen şeyleri aynen ifade etmek basit bir işti.

Dostluğumuz böylece devam ederken, hemşireme talip oldu, mukadder imiş. Bana evvelâ ağabey, sonra hoca, daha sonra da enişte oldu. Ailemiz arasında sıhriyyet teessüsüne kırk sene-den fazla oldu. Vazife dolayısı ile uzun müddet Ankarada kaldım, bu müddet zarfında görüşmelerimiz senelik izimlerime münhasır kalıyordu. Bana hep ağabey diye hitap ederdi. Şişli camii-ne imam ve hatip oldum, bazı dostlar merhuma benim hutbelerimden bahsetmişler. Ondandır kendisi ile ne vakit karşılaştıysak, bana: «Gel bakalım, meşahiri hutaba ve fusaha! Sizinle biraz konuşalım.» diye iltifatta bulunurdu. «Zira benim dilimden ancak sen anlıyorsun.» diye de ilâve ederdi.

Merhum, benim müşkülâtlarımı çözen yegâne merciim idi. Her sorduğumu tafsilâtı ile izah ederdi. Fakat onun ihtisasının dışında da sorduğum bazı sualler olurdu. «Bu sorduğun husus hakkında mütalaatım yok.» derdi, ama işin arkasını bırakmazdı. Lâzım gelen her çareye baş vurur, meselenin yerini arar bulur, enine, boyuna, tetkik eder, işin iç yüzüne bütün derinliğiyle vakıf olur. Müteakip buluşmamızda o meseleyi öyle bir anlattı ki hayretten kendimi alamazdım.

Darüşşafaka'da sınıfa girerken, hocanın derse geldiğini arkadaşlarına haber vermek, dolayısı ile sükuneti temin etmek için talebelerden biri: «Celâl Hoca geliyor!» diye söylemiş, Hoca merhum da bunu duymuş, pür hiddet dershaneye girmiş, talebelere hitaben: «Herkes efendi, bey, beyefendi oldu, ben hâlâ

Celâl Hocayım.» serzenişinde bulunmuş. «Hakikaten böyle bir şey oldu mu?» diye kendisine sordum, o da: «Evet böyle söyledim.» dedi. Ben de: «A üstadım! Herkes efendi, bey, beyefendi olur amma, Celâl Hoca olamaz.» dedim.

Bir gün kendisine yine sormuştum: «Efendim eskiden pek insafsız imişsiniz, şimdi çok müsamahakâr davranıyormuşsunuz, acaba bunun sebebi yaşınızın ilerlemesi midir?» Cevaben: «hayır!» dedi. «O zaman Arapça hocasıydım, şimdi Arapça hocası değilim de ondan. Şu anda Arapça okutmuş olsam aynı titizliği yine gösteririm. O müsamahaya gelmez, çünkü Kur'an ve din lisanıdır.»

1950 den önce İmam-Hatip kursunun müdür ve müallimliğine tayin olunan üstad, bu kursa çok ehemmiyet veriyor, tedris müddetinin sekiz ay olmasına rağmen az zamanda çok şeyler öğretmeye çalışıyordu. Zamanın Maarif Vekili olan sayın Tahsin Banguoğlu İstanbulda bulunduğu bir sırada kursu tefişe gelmiş, dershaneye girip, orada Celâl Hocayı görünce, hemen eline varmış. Üstad da kendisine muallim kürsüsünü takdim etmiş, fakat Tahsin bey oturmamış ve: «Hocam, eğer müsaade ederseniz vaktiyle İstanbul Sultanisinde olduğu gibi bu gün de huzurunuzda talebe olarak oturayım ve feyzinizden istifade edeyim.» demiş. O zaman merhum bunu bana hikâye etmişti. «Hocalık hayatımın en tatlı hatıralarından biridir.» diyerek, Tahsin beyin bu hareketinden çok mütehassis olduğunu söylemişti.

Şark ve garp kültürü ile mücehhez olarak elli kusur sene memleket irfanına hizmet etmiş bulunan üstadın âhiret semalarına uçması sadece bizim için değil, âlem-i İslâm için de büyük kayıptır. Acının en büyüğünü de ben duyuyorum, çünkü mesnedsiz ve mercisiz kaldım. O gitti yeri boş kaldı. Evlâdları kadar sevdiği talebeleri izinden gider ve yetişmeye çalışırlarsa aziz ve muhterem üstadın ruhu da ebediyyet âleminde o derece şad olacaktır. Yegâne tesellimiz budur. Bütün ümit kaynağımız bu gençlerdir, Allah onları esirgesin! Merhumun mazhar-ı aff-ü gufran olmasını Cenab-ı Haktan temenni ederim.

H. Cevdet SOYDANSES

CELÂL HOCA

Memleketimizin seçkin dîn âlimlerinden olup «Celâl Hoca» diye tanınan Mahmud Celâleddin Ökten'i 21.11.1961 günü kaybetmiş bulunuyoruz.

Mahmud Celâleddin Ökten 1882 yılında Trabzonda dünyaya gelmiştir. Aile lâkabı «Gürcüzadeler» dir. Babası ulemâdan Salih Zihni efendi, dedesi yine ulemâdan Ömer Fevzi Efendidir. 4 yaşında iken babasını ve 10 yaşında iken de annesini kaybederek öksüz ve yetim kalmıştır. Annesi Güller hanımın vefatını takib eden günlerde — onun arzusunu tahakkuk ettirerek — hıfzı ikmâl etmiştir. Annesinin vefatından sonra babaannesinin yanında kalmış ancak 15 yaşında iken onu da kaybetmiştir. İbtidâî, Rüşdî ve İdâdî tahsillerini Trabzonda ikmâl etmiş, aynı zamanda da Medreseye devam ederek icâzet almıştır. Bundan sonra İstanbul'a gelerek çok zor hayat şartları içinde Dârülmuaallimîn'e girmiş ve mezun olmuştur. 31 Mart vak'asının cereyan ettiği günlerde İstanbul'dan ayrılmış önce Balıkesire, sonra da Turgutlu ve Salihli'ye gitmiştir. Turgutludaki Rüşdiye'de 1 yıl müddetle muallimlik yapmıştır. Müteâkiben tekrar İstanbul'a dönerek Dârülfünun'a girmiş ve Edebiyat Fakültesi Felsefe şubesinden mezun olmuştur. Fatih dersîamlarından Mustafa Asım efendiden İlmi Kelâm, Muğlalı Ali Rıza efendiden Fıkıh ve Usulü Fıkıh okumuştur. Ayrıca fakültede Mehmed Âkif beyden Edebiyyat, İzmirli İsmâil Hakkı beyden «Yeni İlmi Kelâm» ve «Felsefe» tahsil etmiş, son sada-

ret müsteşarı Ali Faut beyden hususi surette Osmanlı Siyasî Tarihini okumuştur. Babanzade Nâim beye de talebelik yapmış ve bilâhare dost olup râbitasını devam ettirmiştir. Fakültede hocası olan Şevket beyden hususi surette de «Edebiyatı Arabiyye» okumuştur. Hâsılı çok kuvvetli bir tahsil hayatı geçirmiş olup, hem şark, hem de garb kültürüne bihakkın vukuf peyda etmiştir.

Fakülteden mezuniyetini müteâkib 1912 yılında Maarif Ve-kâletince açılan Arabça muallimliği imtihanını kazanarak İstanbul Sultânîsine Arabça muallimi tayin olunmuştur. Kendisinin «Celâl Hoca» diye tanınıp şöhret bulması bu ilk memuriyetinden başlar; dersine fevkalâde ehemmiyet verir, aşk ve şevk ile ders takrir eder, çok iyi öğretir ve «Bu, Kur'an lisanıdır, müsama-maha olmaz» diyerek, öğrettiğini talebesinden titizlikle ister, hatayı affetmezdi. Bu devredeki talebesi üzerinde unutulmaz tesir ve hâtıralar bırakmıştır.

Mütareke yıllarında dolaştığı tekkelerden Karagümrükteki Kenan Rüfâi dergâhında güzel sesli bir hafızla tanışmış, arkadaş olmuşlar ve ona Arabça da okutmuş ve âilece tanıştığı arkadaş hafız Cevdet efendinin (Soydances) kızkardeşi ile evlenmiştir. Kendisinin: «Bizim derd ortağı» diye bahsettiği Mahmude hanım ile olan bu izdivacından hâlen hayatta olan Dr. Hümyera Ökten, Kimya Müh. Züheyra Akıncı ve Teknik Üniversite İnşaat kolunda talebe olan Saadeddin Ökten isimli 3 evlâdı vardır.

İzdivacına tekaddüm eden günlerde vefat eden kayınpederinin yerine Atik Ali Paşa camiinde 10 sene kadar imamet vazifesinde bulunmuş olan Celâl Hoca 1925 de İstanbul İmam-Hatip Okulu Arabça muallimliğine tayin olunmuş, bilâhare tekrar İstanbul Sultanisine geçmiş, Arabça dersinin mekteblerden lağvı üzerine Türkçe-Edebiyat muallimi olarak vazifesine devam etmiştir. Uzun yıllar boyunca İstanbul E. Lisesi, Üsküdar Orta okulu, İstanbul Karma orta okulu, Kabataş Lisesi, Galatasaray, Gelenbevi, Dârüşşafaka ve Vefa Liselerinde Edebiyat ve Felsefe muallimliği yapmış ve 1947 yılında Vefa Lise-

sinde bulunurken yaş haddinden dolayı emekliye sevk edilmiştir. Ancak bu tarihten sonra ihtiyarlık devresinde daha yorucu vazifeler almış ve 1948 de ilk defa açılan İstanbul'daki İmam ve Hatip Kursu'nun müdürü ve meslek dersleri muallimliğini yapmış, bu kursun 7 senelik lise muâdili İmam-Hatip Okulu hâline gelmesinde büyük gayretler sarfetmiş ve İstanbul İmam ve Hatip Okulunun ilk müdürü olmuş, Arabça ve muhtelif meslek dersleri okutmuş, nihayet Yüksek İslâm Enstitüsü açıldıktan sonra burada «İlm-i Tevhid ve Kelâm» dersini kendine has bir vukufu ile tedris etmekte iken 21.11.1961 günü Hakkın rahmetine kavuşmuştur.

Şark ve garb kültürüne sahip seçkin bir dîn âlimi olan Celâl Hocanın vefatı ile yeri doldurulmaz bir boşluk bıraktığı hakikati tereddütsüz söylenebilir. Celâl Hoca bütün ilmî hayatında «tahkik» mesleğine bağlı kalmıştır. Bir hususu, bir mevzuu kılı kırk yararcasına tedkik ve tahkik etmek onun şaşmaz prensibi hattâ tabiatı idi. Bir mes'eleyi tedkik ederken onun leh ve aleyhinde yazılmış, söylenmiş olanların hepsini inceler, bu yüzden bildiğini tam ve eksiksiz bilirdi. Herhangi bir meselede: «doğrusu şöyledir» dedi mi, talebesi ve onu tanıyanlarca onun öyle olduğuna inanmak gerekirdi, zira şayet aksine binde bir ihtimal olsaydı onu öyle söylemeyeceği malûmdur. Hocanın ilimdeki bu çetin mesleğine, hâfızasının korkunç kuvvetini de ilâve edince bilgisinin kuvveti kendiliğinden anlaşılır. Hocanın hâfızası için «korkunç» tâbiri yerindedir, bir defa okuduğunu veya işittiğini unutmayan ve onu aradan 40 sene geçmiş olsa da meâlen değil, kelime kelime ve hattâ ses tonuyla aynen naklederek muhitini hayrete düşüren bir hâfızaya malikti. Hayatı boyunca dikkatle okumuş ve okuduğunu zihninde muhafaza edebilmiştir.

Hocadaki tahkik metodu ve ilim, kuvvetli bir îmân ile birleşmiş ve ona şahsiyetini vermiştir. Kur'ana ve Hz. Peygambere sıkı sıkıya bağlı idi. «Allâha giden tek yol, Muhammed Aleyhis-

selâm'ın yoludur.» ve «Aşk-ı Resulullah herşeyin başında gelir, o olmalı.» sözleri onun sadece dilinde ve telkininde kalmamış, bizzat hayatına da seyir vermiştir. Daha 15 yaşında bir genç çocuk iken bir Ramazan günü câmide güzel sesli bir hâfızın okuduğu Kur'an onu coşturmuş ve: «Yâ Rabbi, sen bunun mânasını anlamayı bana nasib edersen, ben de ölünceye kadar senin Kitabının dellâli olurum.» demiş ve Allâh ile olan bu ahbine son nefesine kadar sadık kalmıştır. Ölmeden bir gün evvel Yüksek İslâm Enstitüsünde talebesine Allâhın ilmini «İlm-i Tevhid ve Kelâm» tedris etmesi ve 21.11.1961 günü de müteâkib Çarşamba günü vereceği dersi hazırlarken Allâhın emrini karşılamış olması hep bu ahde vefânın, bu sözünde duruşun tezahürleridir. Son senelerde yazı yazarken titreyen elini, diğer eliyle zabtetmeğe çalışarak gece yarısına kadar kitapları arasında ders notları hazırlaması hep bu aşkın eseridir. Resûlullâhın aşkıdır ki onu ihtiyarlığında 3 defa (1956, 1959, 1960 da) Hicaza çekmiş ve «Civâr-ı Resulullahda yaşamak ve ölmek» en kuvvetli arzusu olmuş, fakat bu arzusunun karşısına da yine verdiği söz ve talebesi çıkmıştır. Oturduğu evin civarındaki Soğanağa Camiinde 6 senedenberi Cumartesi günleri Gazâlî'den «İhyâ-ül-ulûm» dersini şevkle okutur ve ders günlerini özlerdi. «Asrın ihtiyacını karşılayacak dîn âlimi yetiştirecek» islâmî bir Kolej'in hasretiyle yanmış ve hattâ — ekalliyet cemaatlerinin malik oldukları tarzda — böyle bir mekteb açmak için resmen müraacaatta bulunmuş, ancak Maarif Vekâletince müsaade olunmaması üzerine Devlet Şurasında bu karar aleyhine iptal davası açacak kadar gayesi uğrunda mücadeleden çekinmemiştir. İhtiyar olmasına rağmen İmam-Hatip Okulu ve Yüksek İslâm Enstitüsündeki faaliyetleri hep bu gayesine hizmet içindir.

Kendisi arabçaya ve edebiyatına tam mânasiyle vâkıf oluktan başka, fârisî ve Fransızca da bilir ve garb felsefesine aid eserleri Fransızca asıllarından okurdü. Neş'eli zamanlarında: «Burası da bizim dükkân ve mallar» diye bahsettiği kütüphanesinde Fransızca tercemelerini havi bir çok defterleri mevcuttur. Hoca garb felsefesini çok iyi bilir ve İlmi Kelâmı bugünkü

asrın felsefesine karşı yeniden yazmayı ve asrın ve İslâm âleminin ihtiyacını karşılamayı çok arzu ederdi. Bu gaye ile hazırladığı «İlm-i Tevhid ve Kelâm programı» na göre senelerdenberi yazmakta olduğu bu çok mühim eser maalesef ölümü ile nâtamam kalmıştır. «Ahlâk notları» da yine tamamlanmayan eserlerindendir. Bu eserlerin çok ağır bir tempo ile yazılıp bugüne kadar tamamlanmayışında muhakkak ki hocanın tabiatındaki müşkilpesendlik, her kelime üzerinde ayrıca duruşu, her noktada mehaz kitapları uzun uzun gözden geçirışı, titizliği, kısaca ifade etmek gerekirse «tahkîk mesleği» müessir olmuştur.

Talebelerinin 50 yıl boyunca sordukları sualleri dâima cevaplandıran ve her mes'elenin cevabının nerede bulunduğunu bilen Celâl Hoca nev'i şahsına münhasır bir âlim idi. Onun mizacını, hassasiyetini, lâtifelaerini, tevazuunu, sohbet ve okumaya karşı düşkünlüğünü, ilim aşkını, hâsılı şahsiyet ve hususiyetlerini ifade etmek kolay bir iş değildir. Hocanın sandukasını Beyazıddaki evinden Fatih Camiine, oradan Edirnekapi'daki Sakızağacı Kabristanına kadar elleri üzerinde taşıyan ve fakâr ve kadirşinas talebeleri bir de kitap hazırlamak ve onun yarım asırlık ilim ve irfan hayatının hatıralarını tarihe maletmek arzusundadırlar. Maneviyat ve ahlâk buhranının memleketimizi ve bütün dünyayı kapladığı, sahte ve şişirilmiş şöhretlerin gençliğe ve cemiyete nümûne diye gösterilip telkin edildiği bir devirde nesillere her sahada örnek insanlardan nümûne verebilmek millet olarak becamızın temel şartlarındandır. İlimin ancak iman sahipleri elinde irşâda vasıta olabildiği, ilâhî hidâyete mazhar olunmadıkça hakikate erişilemeyeceği ve dalâletten kurtulmanın mümkün olamayacağı muhakkaktır. Celâl Hocaya Allâhtan rahmet, Resulullahtan şefaât dilerken, geride kalanlar için yegâne teselli ilim ve iman yolunda onun izinden gidecek talebesinin mevcudiyeti olacaktır.

Kemâleddin NOMER

CELÂL HOCA'DAN HÂTİRALAR

Müstesna yaratılışlı insanların, mensubu bulunduğu cemiyete ve dolayısıyla insanlığa olan hizmeti, yönü, tarzı ve metodu itibarıyla değişiktir. Kimi, ilmî düşüncü, duyuş ve prensipleri eserleriyle insanlığa sunar, kimi de büyük filozof Sokrates gibi derslerinde, sohbetlerinde çevresine yayar.

Celâl Hoca, daha çok, belli bir metoda ve disipline bağlanmış, ilmini ve fikirlerini ikinci tarzda yaymış ve izah etmiştir.

Uzun süren muallimlik hayatında, binlerce talebe yetiştirmiş, talebeleri dışında Hak yolu arayan nice kimselere rehber olmuştur.

Sevgi ve saygı ile bağlandığım, tarafından da sevildiğim rahmetli Hocamın ne, çeşitli yönlerden dikkat ve ibretle ele alınması, incelenmesi gereken şahsiyetinden, ne, Şark ve garp kaynaklarından(*) tetkik ve tettebbu eylediği — mesleğiyle ilgili — yüzlerce felsefî ve ilmî eserden süzülerek billûrlaşmış ilminden, ne de ahlakî fezailinden bahsedecek değilim.

Hallinde müşkülât çektiğim her meseleyi Hocam'a danışmayı, onunla istişarede bulunmayı itiyad haline getirmiştım.

1955 yılında, Kıbrıs'a tayinim hususunda Maarif Vekâletinden bir teklif almıştım. Kabûl edip etmemekte, pek mütereddittim. Okullar tatil idi. Derhal, teklif ile birlikte Boğaziçinde yazlığa çıkmış bulunan, Hocam'ı ziyarete gittim.

(*) Celâl Hoca, Arapça ve Fransızcaya hakkıyla vakıf idi.

Kendisine has kıyafetiyle, vakur bir tevazû ve şefkatle beni karşıladı. Sanki ben, kendilerinden hesap sormaya gelmişim gibi, çalışmaları hakkında izahat vermeye başladı. Talebeleri için Kelâm ve arapça notları hazırlıyordu...

İstirahat anında bile, ilmî nadasa uğrayan çilekeş vatani ve onun sahib-i aslisi necip Türk milletini, ilmen ve fikren kalkındıracak olan istikbalin manevî mimarlarını, sevgili öğrencilerini düşünüyordu.

Aradan saatler geçmişti... Coşan, fakat yolunu şaşırmayan, yatağını taşırmayan bir şelâle misâli inkitaa uğramadan, büyük bir vuzuh ve selâhiyetle, ilmî ve felsefî en çetrefil problemler ortaya konuyor, illetleri ve hal tarzları metodik olarak birbirini takip ediyordu...

Hoca Efendinin ilmî sohbet cazibesinden sıyrılmak bir mesele idi. Herhangi bir meseleyi, enine boyuna bütün cepheleriyle vaz edip itirazlarıyla birlikte, bir sonuca bağlamadan sözü kesmek, meseleyi yarıda bırakmak Hoca Efendinin âdeti değildi.

Müsaade isteyerek kendi meselemi izah ile, Kıbrıs gitmemi tasvip edip etmediklerini sordum. Keskin bir nazar ile süzdükten, henüz, tecrübe safhasında bir nevheves olan bana yurt dışına çıkmanın çeşitli yönlerini izahtan sonra, kaşları şimşek gibi çatılmış olarak:

«— Evlâdım!.. Kıbrıs gitmeni bir tek şartla tasvip ve teşvik ederim. Orada resmî dil İngilizcedir. Garp dilini bilmeyenler ne kadar âlim olurlarsa olsunlar, miyopturlar; burunlarından ötesini göremezler. Şimdi söz ver bana, İngilizce öğreneceğini taahhüt ediyor musun?» dedi...

Hoca Efendi, yelesenmiş bir arslan edâsiyle konuşuyordu. Yıllardanberi niçin gerçek mânada bir âlim, bir filozof yetiştiremediğimiz illetleriyle, mahremiyetin kahır ve çilesi, kanın anî hücumuyla kızaran çehresinde heybetle belirmişti...

Çok heyecanlanmıştım. Gönlümün derinliklerinden kopup geeln takdir ve sevgi hissiyle:

— Peki Hocam, size söz veriyorum; dedim.

Vekâlete beraberce yazdığımız dilekçenin müsveddesini

kıymetli bir hatıra olarak muhafaza ediyorum.

Hafızamda yer etmiş, diğer bir hatıramı naklediyorum:

Bu, Hoca Efendinin imânındaki sâlâbeti ve her ne suretle olursa olsun islâmî inançlarından taviz vermeyeceğinin en kat'î ifadesidir:

«— Bu yaştan sonra cehenneme seccademi seremem.»

Bazı dinî ve kelâmî meselelerde, muhataplarıyla aksi kanaatte bulunmalarına rağmen, ne hikmet ise, illâ kendi görüşlerinin de kitap ve sünnete uygun olduğu hususunda, Hoca Efendinin ısrarla reyini almıya çalışırlardı. O zaman, Hoca Efendi yukarıdaki cümle ile kesin reddiyesini bildirir ve sözü bağlardı.

Önünde diz çöküp, ilminden feyz aldığım aziz Hocamı, cennette serili olduğuna inandığım seccadesinde, bütün varlığıyla iman ettiği Rabbi ile başbaşa bırakır, manevî huzurlarında hürmetle eğilirim. Ruhu şâd olsun!..

Halil Ziya ERCE

HOCA'DAN İKİ HÂTIRA

Fertlerin büyüklük ve fazilet dereceleri bulundukları cemiyetlere yaptıkları hizmetle ölçülür. Onları ebedileştiren manevî nişan da bu ölçüdür. Celâl Hoca bu nişanı yaptığı hizmetlerle hak etmiş büyük bir İslâm mütefekkiridir. Bu gün hangi müessese ve kademede olursa olsun, mutlaka onun ilim ve irfanından feyz almış şahsiyetlere rastlanır.

Tanıyanları arasında, tazeliğini daima muhafaza eden canlı hatıraları ile Hoca bir tevazu örneği idi. Aynı zamanda şuursuz taassubun da amansız düşmanı idi. Bulunduğu dinî ve edebî sohbetlerde, icabettiği zaman, en çetin meseleleri gayet ilmî bir tarzda ve kendine mahsus ikna uslûbiyle kolayca hallederek, muhataplarını hayran ederdi.

Daha kuruluş devrinde İmam-Hatip mekteplerinin programları üzerinde çalışmalar yapılırken Simavlı Ali Tosun hocayı daima takdir ederdi.

Büyük bir gayret ve titizlikle tablosunu işliyen ve rötüş yapan ressam hassasiyetiyle, biz talebeleri üzerine dikkatle eğilir, her türlü hareketimizi kontrole çalışırdı. Derslerimizin dışında dahi onunla konuşmak bize öğrenme zevki verir ve imtihan heyecanı yaşatırdı. Konuşmalarımızda kelime, ifade ve vurgu yanlışlarımızı daima düzeltir. Düzeltince de: «Âbi bir de böyle söyle bakayım!» der, düzelttiği kelimeyi tamam olarak dinleyince bizim kadar da kendisi hoşnut olurdu.

İhtiyar hocamıza evden mektebe, mektepten eve gidip ge-

lirken her gün bir arkadaşımız refaket ederdi. Bu beraber yürüyüşler bizim için birer kısa seminer mahiyetinde olurdu.

İmam-Hatip okulunun üçüncü sınıfındaydım, Hocayı eve götürmek sırası bana gelmişti. Hocanın çantasını elime aldım, sol tarafına geçtim, Vefa lisesinin önünden Şehzadebaşına doğru yürüyoruz. Tranvay yoluna geldik, karşıya geçmek için trafik memurunun işaretini beklediğimiz bir sırada, Hoca kendine has tebessümle bana dönerek:

— Âbi, ben artık kıdemli oldum, nüfus kâğıdım eskidi. Ma'lûm a şimdi eskilere rağbet yoktur.

— Efendim siz daha iyi bilirsiniz, bazı eskileri müzelerde mûneta köşelere yerleştirirler. Böylece âsâr-ı atika diye nesillere emanet bırakılır ve hiç unutulmazlar. Siz de böyle eskilerdensiniz.

— Âbi ben doğru söylüyorum, sen beni dinle!

— Siz mütevazilikten öyle söylüyorsunuz.

deyince, Hocanın tepesine kaynar su dökülmüştü sanki, yüzündeki tebessüm birdenbire kaybolmuştu.

— Ne?!.. Bir daha söyle bakayım o kelimeyi!

— Mütevazilikten efendim. Dedim. Bu kelimeyi bana üç defa tekrarlattıktan sonra iyice yaklaştı ve yüzüme eğilerek:

— Ona mütevazilik denmez, o kelime (tefâul) babındandır, tevâzû diye söylenir. Şimdi söyle bakayım... Sen bir debenden okuyorsun, yazıklar olsun! Ben seninle gitmem. Ver şu çantayı da mektebe dön!

Ben neye uğradığımı bilmemiştim. Hem mahçup olmuş, hem de şaşırıp kalmıştım. Özür diliyecek ve bir söz söyleyecek halim yoktu. Hoca bunu anlamıştı. Beni yanına çağırırdı.

— Bu sefer neyse ama bir daha böyle bir şey işitmiyeyim. Dedi. Beraberce eve kadar yürüdük.

Hocanın önünde yanlış bir şey söylemek, adetâ ona hakaret gibi olurdu. Benim ise aldığım ders büyüktü. Hayatımın sonuna kadar bana bir meşale olacaktır.

Hocanın mesleği hakikat yolculuğu idi. Çocuk denecek bir çağda Allahına verdiği sözden dönmedi. Kur'an yolundan başka

bir yol tanımadı, Türk-İslâm çocuklarına bu yolu öğretmek, onun ideâli oldu.

Bulunduğu bir müallim meclisinde, Kur'an ilimlerinden haberi olmayan bir hoca tecvid olmadan da Kur'ânı Kerimin düzgün okunabileceğini iddia ediyor, tecvid dersinin lüzumsuzluğunu öne sürerek, bu dersin kaldırılmasını istiyor. Bu fikir münakaşalara sebep oluyor. Lehte ve aleyhte karşılıklı konuşmaların olduğu bir sırada, hoca meselenin ciddiyet kesbettiğini anlıyor, müsaadenizle diyor ve söze başlıyor:

Bendeniz bir gün kayıkla gidiyordum. Kayıkçı benim eskilerden olduğumu anladı, belki de hoca olduğumu tahmin etmiştir.

— Efendü, ben güzel Kuran okurum, size biraz okuyayım da dinleyin. Dedi. Biraz okudu. Bir ayeti kerimeyi de: «Fa iza pataştum pataştum çapparına» diye okudu.

Meclistekilere dönerek: «Efendim bu iş böyledir. Tecvitsiz okunan Kur'an bundan daha iyi okunmaz. Mutlaka tecvide ihtiyaç vardır.» diye söyler. Bunun üzerine kimsenin söz söyleyecek takati kalmaz.

Hoca emeklilik cüzdanının, istirahat vesikası olmadığına inanmış, seksene yaklaşan yaşına rağmen hizmet yolunda yürümeye devam etmişti. Dünyada dinlenmek nedir bilmiyen hocamız için kabir hayatının bir istirahat yeri olmasını temenni ediyor. Fazlasıyla hak ettiği istirahata orâda nail olduğuna inanıyoruz. Allah rahmet eylesin.

Mustafa DURMUŞ

İMAM - HATİP OKULLARININ KURULUŞU VE

CELÂL HOCA

1949 yılında Ortaokulu bitirdikten sonra İstanbula geldim. Maksadım dinî tahsil yapmaktı, fakat o sıralarda İslâmi tedrisat yapan bir müessese yoktu. İstanbul Müftülüğüne müracaat ederek, maksadımı anlattım. Onlar da bana Küçük Langadaki İmam-Hatip Kursunu görmemi tavsiye ettiler.

Kursa gittim, merhum hocamızla ilk defa orada tanıştım. Ben gelişimin sebebini anlattım. O da beni karşısına oturttu ve konuşmaya başladı. Kursun sekiz aylık olduğunu, bu müddet zarfında insanın din âlimi olamayacağını, esasen gayenin de din âlimi yetiştirmek olmadığını, ancak gerekli bir takım bilgilerin gösterilerek, meslek adamı, yani İmam ve Hatip yetiştirmek için bu kursun açıldığını söyledi. İlâve ederek: «Eğer halk tarafından rağbet olursa, belki hükümetin de dikkatini celbeder ve bu işe ehemmiyet verilir.» dedi. Maarif çevrelerinde bu kursları okul haline getirmeyi düşünenlerin olduğuna da haber verdi. Her şeyi olduğu gibi açıkça bana anlattı.

Bu sıcak alâkayı görünce ben de kursa kaydoldum. Hoca'nın dersleri ümit ettiğimden daha verimli oluyordu, gittikçe de hocaya ısınıyordum.

1950 senesinde Hükümet prensip olarak İmam-Hatip Okullarının açılmasını kabul etmişti. Maarif Vekâleti Talim Terbiye Kurulu ile Diyanet İşleri Başkanlığının müşterek çalışmasıyla

bir komisyon teşkil edildi. Çalışmalara katılmak üzere Celâl Hoca da bizzat Maarif Vekili tarafından Ankaraya davet edildi.

Uzun müzakerelerden sonra yedi senelik İmam-Hatip okullarının açılmasına karar verildi, ve ders programlarının hazırlanmasına başlandı. Celâl Hoca Ortaokul muadili olan birinci kısmın dört senelik olmasında ısrar etti, bu fikir komisyona kabul edildi.

1951 de İmam-Hatip Okulları açıldı, fakat ortaokul mezunu olan kurs talebeleri okula giremiyorlardı. Çünkü birinci sınıflara ilkokul mezunu olanlar alınıyordu. Bizim okuma ümitlerimiz suya düştü. Rahmetli burada da imdadımıza yetişti, yalnız İstanbula mahsus olmak üzere Lise kısmının da açılmasına gayret etti. İmam-Hatip Okullarının sadece dört senelik bir ortaokuldan ibaret kalmasını isteyen kimselerin mevcut olduğunu hissettiği için bu işe ehemmiyet veriyordu. Eğer lise kısmı açılırsa ilerde her hangi bir şekilde buna mâni olunmak ihtimali de bertaraf edilmiş olur şeklinde düşünüyordu. Hoca devamlı gayretleri sayesinde buna da muvaffak oldu.

Açılmakta olan İmam-Hatip Okulunun müürlüğüne Vekâlet Hocayı getirmişti. Fakat ne tahsisat gelmiş, ne de mektep için müsait bir yer gösterilmişti. Diğer okullar açılalı bir hayli olmuştu, kayıtlar Langadaki kurs binasında yapılıyordu. Burası Okul olacak gibi bir yer değildi. Çünkü binada ne elektrik vardı, ne de su. Bazan geç vakitlere kadar kayıtlar devam ediyor, hemen bakkaldan bir mum aldırıyor ve mum ışığında çalışıyordu. Hoca geleni geri göndermek istemiyordu. «Bugün gidin de yarın gelin.» diyecek olursa gelmiyeceklerinden korkar gibi bir hali vardı. Hoca, yaşlı öğrencileri ve bilhassa hafız olanları tercih ediyordu. «Bunlar dört sene sonra imam olacaklar, bu meslekte biraz da yaşlı olmak icab eder.» diyordu.

Kayıtlar bitmek üzereydi, müracaat hocanın tahmin ettiğinden çok fazla olmuştu, Hoca bu hale çok sevinmiş ve memnun olmuştu.

Hoca Beyazıttan, Langaya gidip gelirken ekseriya tranvayla seyahat ederdi; Yedikule hattına çalışan vatmanların çoğu

Hocayı tanırlardı, çok kerre durak olsun olmasın, Hocayı görünce dururlar ve onu tranvaya alırlardı.

Bir yandan kayıtlarla uğraşırken, bir yandan da Hoca Okul için yeni bir yer arıyordu. Nerede boş bir bina işitirse, hemen oraya koşuyordu. Çok zaman mahalle aralarında dolaşır, müsait bir bina arardı. Bir ara eski Sağlık Memurları Okulunu almak için uğraştı, fakat olmadı. Nihayet Vefa Liseninin karşısındaki eski Zeyrek Orta Okulu binası temin edildi.

Bu bina çok harap bir vaziyette idi. Camları, çerçeveleri kırılmış, bahçesi insan boyu otlarla kaplı idi. Vefada temin edilen bu binanın içine girilebilir bir hale gelmesinde İlim Yayma Cemiyetinin büyük gayret ve yardımı olmuştu. Hoca tamiratın kısa zamanda bitmesi için işin başından ayrılmıyor ve bir amele gibi çalışıyordu. İmam-Hatip Okulu da Langadaki kurs binasında tedrisata başlamıştı. Hoca günde bir iki defa Vefa'ya ve Langaya gidip gelmek mecburiyetinde kalıyordu. İstekler ve ihtiyaçlar için de Maarif Müdürlüğünün eşğini aşındırıyordu. O ihtiyar yaşına rağmen Okulun her işini bizzat takip etmekten büyük bir zevk duyuyordu.

Mektebin tamiratı bitmek üzere idi. Lüzümlü eşyanın her biri bir yerden tedarik ediliyordu. Muhtelif liselere ve orta okullara gidiyor, eski sıra, sandalye v.s. bulup getirtiyordu. Bu eşyalar arasında demirbaştan düşmüş olanlar da vardı. Çünkü gerekli tahsisat gelmemiş, gelse bile sipariş ettirip yaptıracak zaman yoktu. Sultan Selim Kız Enstitüsündeki eski sıralardan biraz daha temin etmişti. Bu sıraların getirtilmesi için kamyon parasını kendi cebinden ödemişti. O durmadan çırpınıyor, bina bir an evvel meydana gelsin de yavrular rahat etsin istiyordu. Bu sıraların nakli işinde biz birkaç arkadaş sırtımızda sıra da taşınıştık.

Mektep Vefa'ya taşınmış, eskiye nisbetle rahat bir nefes alınmıştı. Lise kısmının açılması için de istenen müsaade gelmişti. Ortaokulu bitirmiş en az on kişi bulunduğu takdirde, lise kısmının açılmasına müsaade edileceği bildiriliyordu. İstenen en az on kişi yerine tam yirmi beş kişi müracaat etmişti. Der-

hal bir hazırlık sınıfı açıldı. İmam-Hatip Okulu işte bu sınıftan ilk defa 1956 senesinde dokuz kişi mezun verdi.

Merhum bize bir evlât muamelesi yapar, arada sırada takılıp şaka yapmaktan zevk alırdı. «Ben memleket türküleri de bilirim, isterseniz size söyleyeyim.» derdi. Beş altı yaşlarında köydeki akrabalarının düğünlerine gidip de orada işittiği türkülerin güftelerini okurdu. Bu onun herkesçe bilinen hafızasının başka bir misâlidir. At sırtında gittiği o köyleri aynen hatırlardı. Bir ara memlekete gidecektim de Görelenin Gülef köyünde Gürcüoğullarından akrabaları olduğunu ve imkân olursa bu hususu araştırmamı söyledi.

Merhumun öğrenmek istediği Gürcüoğulları Gülef köyünde hâlâ büyük bir yekûn tutmaktadır. Bazıları köyden gelip ilçe merkezine yerleşmişler. Şimdi bunlara Kakıcılar deniyor.

Hoca: «Ömrüm olsa da gidip o yerleri görebilsem» diyor. Demek nasip değilmiş. Son zamanlarda birkaç defa Hicaza gitmek nasip oldu da, oralara gitmek olmadı.

Memleket irfanına sayılamıyacak kadar hizmet etmiş ve emeği geçmiş olan rahmetlinin yeri doldurulacak gibi değildir. Nur içinde yatsın.

Zübeyir KOÇ

Merhum

CELÂLEDDİN ÖKTEN'in

Tercüme eserlerinden parçalar

**RESÛL-İ EKREM EFENDİMİZİN SİDKINA DELÂLET EDEN
MU'CİZÂT VE ÂYÂTININ BEYÂNI**

— İmam Gazâlî'nin «İhyâ» adlı eserinin
şerhi olan «İthaf» dan —

Bilinmelidir ki Resûl-i Ekrem Efendimizin (S.A.) ahvâlini gözüyle müşahede eden; yahut ahlâkını, ef'âlini, ahvâlini, âdâtını, secâyâsını, halkın sınıflarını siyasetini (idaresini), onları kanun-i ilâhî üzere zabdetmeğe hidayetini, halkın sınıflarını kendine celb ile muamele eylemesini ve onları kendine itaate sevk etmesini müştamil olan haberlerini; hikâye olunan müşkil suallerdeki acib cevapları ile, halkın maslahatlarında her şeyi mahalline vaz' etmek suretiyle bedî' tedbirleri ile, ömürleri boyunca dekayıkının evâilini idrakden fukahâ ve ukalânın âciz olduğu şer'in zahirini tafsilde işaretlerinin mehâsini ile beraber dinlemeye ehemmiyet veren kimse için, bunun kuvve-i beşerriyyenin haiz olduğu bir tedbir ile muktesep olmadığına şek ve şüphe kalmaz. Hattâ bu, semâvî bir te'yid ve ilâhî bir kuvvetten istimdad ile tasavvur olunur ve bunların hepsi bir kezzâbdan ve bir mülebbisden tasavvur olunmaz. Hattâ onun şemâil ve ahvâli onun sıdkına kat'î şâhidlerdir. O derecede ki hâlis arab onu gördüğü vakıt «Bu, bir kezzâb yüzü değildir» der ve mücerred şemâili ile sıdkına şehâdet ederdi. Öyle olunca bütün mesâdir ve mevâridinde yani hazarda, seferde, uyanıklıkda, uykuda, yürümede, oturmakda, yemekde, içmekde, giymekde vesairede onun ahvâlini ve ahlâkını mümarese eden kimse nasıl

şehadet etmez. Mehâsin-i ahlâkı bilinmek ve sıdkma, ulüvv-i mansıbına, Allah indindeki mekân-i azîmesine tenebbüh edilmek için ancak ahlâkımdan bazısını irad ettik. Çünkü Allah Teâlâ bunların hepsini ona vermiştir. O, ümmî bir recüldür, ilm ile mümarese etmemiştir, kitapları mütâlaa eylememiştir, ilim talebi için başka bir şehre aslâ gitmemiştir. Yetim, zaîf ve müstaz'af olarak daima a'râbın câhilleri arasında kalmıştır. Öyle olunca semâdan münzel vahy-i sarîh olmasaydı Allah, melâikesini, kitaplarını ve bunlardan başka olan nübüvvet has-salarını ma'rifet şöyle dursun; mehasin-i ahlâk ve âdâb, meselâ diğer ilimler olmaksızın yalnız mesâlih-i fıkı bilmek onun için nereden hâsıl oldu? Beşer için bunlarda istiklâl nereden gelir? Çünkü beşer kuvveti bunları getirmekten âcizdir. Onlardan olan bu muâdât ve muhalefattan sonra onları daima hüsnü idare etti, hatta onların kalblerini te'lif etti ve sözlerini öyle cem' etti ki rey'ler ittifak etti, kalbler tebâsur etti, eller terâdüf etti. Ona yardımda ruhlarını bezlettiler, onlara verdiği emval olmaksızın ve onları âcilde ümide düşürecek bir araz bulunmaksızın, onun kelimesini îzazda kılıçların darbelerine göğüs gerdiler. Bu umûrun misli iltiâm eder mi veya bunların mecmuu bir kimseye ittifak eder mi? Resûl-i Ekrem Efendimiz için yalnız bu umûr-i zâhire olsaydı, onda kifayet olurdu. Halbuki hiç bir muhassilin şek ve şüphe etmeyeceği âyât ve mu'cizâtı zâhir oldu...

HAZCILIK (HÉDONİSME)

— Dimec'ın «Ahlâk» adlı eserinden —

I. Beyan — Ahlâkî mezhep ki ona göre haz [lezzet] hayr-ı â'lâdır ve cismânî [bedenî] haz, bütün diğerlerinin kötü [aş] ve şartıdır.

Edonist iddia Gorciyas ve Kalikles gibi bazı sofistler tarafından iltizam olunmuştur. Fakat, müessisi Aristip olan bilhassa Sirenaik okul [mekte]p, ona [yani bu iddiaya] şöhret kazandırdı. Aristip diyordu ki, hayr-ı â'lâ şimdiki hazdır [yani ân'ın lezzetidir]; hikmet, şimdiki anda mahzûz olmakdan ibarettir. «Hayattan haz almayı ta'cil edelim; yarın ne olacağımızı kim bilir?»

Modern zamanlarda, Furrye, Sen Simon'cular ve, daha az doktrinal [mezhebî] tarzda, romantikler şehvetin ve şehvânî ihtirasların şerefini [itibarını] iade etmeyi telkin ettiler.

Bir alman feylesofu olan Frederik Niçe, kıymetlerin bir istihalesine teşebbüs etmenin ve perhizkârlık, iffet gibi köle [esir] faziletlerinin yerine, efendilere lâayık olan zîd faziletleri ikame eylemenin zorunluğunu ilân etti.

Niçe eserinde yazıyordu ki «şimdiye kadar en kötü ve en ziyade iftiraya uğramış olan şu üç şeyi kuvvetlilere tavsiye edelim: şehvet, hâkimiyet arzusu, egoizm [bencilik]». Edebiyat ekseriya bu meyillerden ilham almıştır.

II. Tenkid — Kayruvâniler ve bütün edonistlerle beraber lezzetten duyulur lezzet anlaşılırsa; bu ahlâk, bütün hikmetin inkârıdır:

a) Bu ahlâk, sırf duyar bir varlık, idraksiz bir hayvan olmayan insanın hakikî mahiyetini inkâr ediyor. Bir gaye karakterini kendiliğinden [lizâtihi] asla haiz olmayan lezzetin hakikî mahiyetini de inkâr ediyor: Lezzet, faaliyet için bir münebbih, bir vasıtaadır ki onun mahiyeti, gerek hayrı tahakkuk ettirmekte bize yardım etmeğe, gerek, bilakis, ahlaklılığın ruhu olan fedâ-kârığa bizi sevk eylemeğe yarar.

b) Zaten böyle bir ahlâkın neticesini kim görmez? İnsan hayatını şehvî lezzetlerin gidişine tâbi kılmak, evvelâ, yüksek meyillerin inkişafını kösteklemektir:

Şehvetperestlik ve hazların aranması, ideal duyguların inkikşafını men' ederler, iradenin kudretini ve fizikî tahaffuzun talepleriyle ekseriya ihtilâfa [çarpışmaya] girerler. Şehvânî lezzet kalbi darlaştırır [tahdid eder]. Diğerleriyle nâdiren iştirak eder ve ekseriya onların zararına elde edilir.

Bundan başka, bu, en ziyade âr ve hayayı mucip olan ifratlara kapıyı açmaktır, lezzet [haz] vermeğe kabiliyetli olan bütün vasıtaların istimalini meşru kılmaktır: hile, yalan, sefahet [çapkınlık] mubah olur; hattâ denebilir ki bunlar vazifelerdir. Böyle prensiplerin neticeleri: a) Ferde göre: Zihnî, ahlâkî, fizikî; b) Halka göre: Despotizm [istibdad], anarşi, inhidam [harâbî].

Netice olarak ahlâkın istediği şey, asla lezzeti yok etmek değildir, çünkü lezzet insanda tabiidir, ahlâkın istediği şey, fizikî içgüdülerin ekseriya pek sıkı olan bir inzibatıdır [disiplinidir]: bedenın hayatı, ruhın hayatına bir engel olmak yerine onun ikmal etmesi ve zihnî ve ahlâkî hayatın inkişafına yardım etmesi için şart budur.

Çilecilik [zühdiye] Ascétisme ve hazcılık [Hédonisme]. Edonizme asetizm karşı konur. Asetizm, umumî olarak, nazarı itibara alındığı halde, nefsin ri-yazetle tazib edildiği pek sıkı bir hayat nev'idir, gayesi de duyuları akla, cesedi ruha tâbi kılmaktır.

Böyle anlaşıldığı takdirde, asetizm, yalnız meşrû değil, hem de mutlak bir vazifedir, içgüdülere tahakküm etmek nefse hâkim olmanın şartıdır.

Fakat, ızdırabın bir hayır ve hazzın bir şer olduğunu prensip olarak vaz'etmek bir yanılma [hata] olur. Psikoloji, bu konu hakkında bize kıymetli izahlar veriyor. Malbrans, onları şu doğru ifadesinde hülâsa ediyor: «Eşyayı oldukları gibi söylemek lâzımdır: haz, daima bir hayır [iyi] dir, elem de daima bir şerdir; fakat hazdan istifade etmek daima faydalı değildir ve bazan elem çekmek fayalıdır». Bundan dolayı, bedenın sıhhatini bil-ihtiyar ihmal edip tehlikeye sokmak, müfrit mahrumiyetlerle sinir sistemini sarsmak, kötü [yanlış] anlaşılmış bir asetizm olur; bu, ekseriya beklenen neticenin zıddını, yani aklın za'fını ve aklın kontrol edebilmekten âciz olacağı içgüdülerin şiddetini husule getirir.

Bedeni hakîr görmekten [hiçe saymaktan] uzak olarak, ona [bedene] ait vazifelerimiz olduğu ve bedene hürmetin kendimize hürmetin unsurlarından biri bulunduğundan idesine nüfuz etmeliyiz.

İÇİNDEKİLER

Merhum Celâl Hoca	5
Hayatı	9
Hocadan Fikirler ve Hâtıralar	26
İlmî ve Ahlâkî Şahsiyeti	38
Celâleddin Ökten	52
Medine Hâtıraları	56
Gençliği	65
Celâl Hoca	69
Celâl Hocadan Hâtıralar	74
Hoca'dan iki hâtıra	77
İmam-Hatip Okullarının Kuruluşu ve Celâl Hoca	80
Merhum Celâleddin Ökten'in tercüme eserlerinden parçalar	84